A.Qodiriy nomidagi Jizzax deavlat Pedagogika Instituti Pedagogika – psixologiya yo'nalishi bitiruvchisi Duvlanov Elyor tomonidan "Oilada shaxslararo munosabatlar va ularning bola shaxsi shakllanishiga ta'siri" mavzusida bajarilgan bitiruv malakaviy ishiga

ILMIY RAHBAR XULOSASI

Bolaning barkamol inson masalasiga alohida e'tibor bergan holda yurtboshimiz I.A.Karimov quyidagilarni ta'kidlab o'tadi : ,, Bolaning ongini asosan 5-7 yoshda shakllanishini inobatga oladigan bo'lsak , aynan ana shu davrda uning qalbiga oiladagi muhit ta'sirida ma'naviyatning ilk kurtaklari namoyon bo'la boshlaydi . Xalqimizning ,, qush uyasida ko'kganini qiladi " degan dono maqoli , o'ylaymanki , mana shu azaliy hyaqiqatni yaqqol aks ettiradi.

O'smirlarning shaxslararo munosabatlarning shakllanish bosqichlarii , tarkibin va rivojlanishning o'ziga xos tomonlarini o'rganish va zarur vaqtda kerakli psixologik- pedagogik choralarni ko'rish muhim. Bunan tashqari bolalarning jamoadagi o'yin, o'qish va mehnat faolyatining samaradorligi shu jamoa a'zolari o'rtasdagi o'zaro munosabatlarning qandayligiga bog'liq.

Shu bois Duvlanov Elyor "Oilada shaxslararo munosabatlar va ularning bola shaxsi shakllanishiga ta'siri" mavzusi xozirgi kunda dolzarbligi bilan ahamiyatga ega.

Bitiruv malakaviy ish kirish , uch bob, oltita paragraph, umumiy xulosa va tavsiyalardan, 50 ta foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati va ilovalardan iborat.

Talaba sharq allomalari asarlarida muomala va muloqot masalalari, shaxslararo munosabatlar muammosining o'rganilganlik xolati to'g'risidagi

ma’lumotlarini birnchi bobda yoritib bergan.

Tadqiqotning ikkinchi bobida muloqot shaxslararo munosabatlar komponenti sifatida , Shaxslararo munosabatlarnig psixologik xususiyatlarini mpirik o’rganilish tadiqotlaridn olingan natijalar tahlili keltirib o’tilgn.

Ko’zlagan maqsadga erishilgan va ish yakunlangan.

Ayrim kamchiliklar yani orfografrik va imloviy xolatlarni inobatga olmaganda ishni ijobiy baholash mumkin.

Kelajakda yosh avlodni tarbiyalshda mas’ulyatli kadrlardan biri bo’lib, vatanimizga xizmat qiladi degan ishonch bilan Duvlanov Elyorning bitiruv malakaviy ishini tavsiya etaman.

Ilmiy rahbar: **p.f.n, dots. I. Xaydarov**

A.Qodiriy nomidagi Jizzax deavlat Pedagogika Instituti Pedagogika – psixologiya yo'nalishi bitiruvchisi Duvlanov Elyor tomonidan "Oilada shaxslararo munosabatlar va ularning bola shaxsi shakllanishiga ta'siri" mavzusida bajarilgan bitiruv malakaviy ishiga

T A Q R I Z.

Shaxslararo munosabat psixologiyasining ontoginetik rivojlanish bosqichi bilan bog'liq muammoga bag'ishlangan va uni tatqiq etish bugungi kun uchun muhim**.**

Bitiruv malakaviy ishni rasmiylashtirish talablariga mivofiq , muammoning mazmuniga mos tarzda bo'limlar shakllantirilgan va tadqiqot natijalari yoritilgan.

Muammo to'g'ri tanlangan har bir bob o'zinig mazmuniga mos tahlillarga ega boblar bo'yicha xulosalar chiqarilgan, tavsiyalar ishlab chiqilgan, bitiruv malakaviy ishni yaxlit strukturaga keltirishga erishilgan.

Muammoning psixologik adabyotlarda o'rganilishida foydalanilgan aabiyotlar xavolasiga jiddiy e'tibor qaratilmagan, ishnig umumiy xulosasi qisqa va soda bo'li9b qolgan, adabiyotlarni rasmiylashtirishda betartiblikka yo'l qo'yilgan.

O'smirlarning shaxslararo munosabatlarning shakllanish bosqichlarii , tarkibin va rivojlanishning o'ziga xos tomonlarini o'rganish va zarur vaqtda kerakli psixologik- pedagogic choralarni ko'rish muhim. Bunan tashqari bolalarning jamoadagi o'[yin , o'qish va mehnat faolyatining samaradorligi shu jamoa a'zolari o'rtasdagi o'zaro munosabatlarning qandayligiga bog'liq.

Shu bois Duvlanov Elyor Oiloada shaxslararo munosabatlar va ularning bola shaxsi shakllanishiga ta'siri " mavzusi xozirgi kunda dolzarbligi bilan ahamiyatga ega.

Adabiyotlar muammonig mazmuniga mos keladi, rus tilidagi adabiyotlarni rasmiylashtirishda imlo hatolari mavjud, adabiyotlar rasmiylashtirish talablariga

e’tibor qaratilmagan , Respublikamizda amalga oshirilgan muammoga daxldor ilmiy ishlar adabiyotlar ro’yhatidan o’rin olmagan.

5140800-Pedagogika va psixlogiya bakalavriat ta’lim yo’nalishi bakalavri Duvlanov Elyor “Oilada shaxslararo munosabatlar va ularning bola shaxsi shakllanishiga ta’siri” mavzusidagi bitiruv malakaviy ishi yakunlangan , uning yutuq va kamchiliklarini inobatga olib, ijobiy bahoga baholanishni tavsiya etish mumkin.

Taqrizchi : **JDPI “Maktabgacha ta’lim nazariyasi va uslubiyati” kafedrasi mudiri**
dots. A.Meliboyev.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI
ABDULLA QODIRIY NOMLI JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
PEDAGOGIKA-PSIXOLOGIYA FAKULTETI
"PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA" KAFEDRASI

"Himoya qilishga ruxsat beraman"
Pedagogika-psixologiya fakulteti

Dekani v/b__________dots.R.Abdurasulov
"____" __________________ 2014 y.

51408000 – Pedagogika – psixologiya yo'nalishi bo'yicha bakalavr darajasini olish uchun

Oilada shaxslararo munosabatlar va ularning bola shaxsi shakllanishiga ta'sir

mavzusida bajarilgan

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Bajaruvchi: Duvlanov Elyor

Ilmiy rahbar: p.f.n, dots I.Haydarov

Ishni himoyaga tavsiya etaman **p.f.n, dots I.Haydarov** ___________
(ilmiy rahbar ismi va sharifi) (imzo)

BMI "Pedagogika va psixologiya"
kafedrasi ___ sonli yig'ilish qarori bilan
(____, __________ 2014 y) himoyaga tavsiya etilgan
Kafedra mudiri:.............
(ismi va sharifi) (imzo)

Jizzax – 2014

MUNDARIJA

KIRISH ……………………………………………………………………

I. Bob. SHAXSLARARO MUNOSABATLAR MUAMMOSI ASOSIY PSIXOLOGIK KATEGORIYA SIFATIDA TAHLIL ETILGANLIGI.

1.1 Sharq allomalari asarlarida muomala va muloqot masalalari.

1.2 Shaxslararo munosabatlar muammosining o'rganilganlik holati.

Bob bo'yicha xulosalar ……………………………………………………

II. O'SMIRLARDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNI EKSPERIMENTAL O'RGANISHNING METADOLOGIK VA METODIK ASOSLARI.

2.1 Muloqot shaxslararo munosabatlar komponenti sifatida.

2.2 Shaxslararo munosabatlarni o'rganishga qaratilgan metodikalar tavsifi.

2.3. O'smirlarning shaxs sifatlari shaxslararo munosabatlar determinanti sifatida.

Bob bo'yicha xulosalar…………………………………………………..

Xulosa va tavsiyalar……………………………………………………

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati……………………………………..

Ilovalar ……………………………………………………………………

KIRISH

Mustakillik tufayli o'z taraqqiyot yulidan borayotgan O'zbekistonda yangicha fikrlaydigan, bo'layotgan vokea-hodisalarga erkin munosabat bildiradigan, ijodiy va tanqidiy mushohada yuritadigan muloqotning sir-asrorlarini o'rgangan insonlarni tarbiyalash uchun keng imkoniyatlar yaratib berilmokda. Zero, Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlaganlaridek, "Viz farzandlarimizning fakat jismoniy va ma'naviy soglom usishi, balki ularning eng zamonaviy intellektual bilimlarga ega bulgan, uygun rivojlangan insonlar bo'lib, XXI asr talablariga to'liq javob beradigan barkamol avlod bo'lib, voyaga yetishi uchun zarur barcha imkoniyat va sharoitlarni yaratishni o'z oldimizga maqsad qilib qo'yganmiz"[1].

«Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» hamda «Ta'lim to'g'risidagi Qonundan ko'zlangan maksad jamiyatda mustaqil fikrlaydigan shaxsni shakllantirshdan iborat. Ushbu muammoni xal etish ta'limning asosiy maqsadlaridan biri bo'lib, mustaqil fikrlovchi raqobatbardosh yuqori malakali mutaxassislarga bugungi kunda extiyoj katta.

Prezidentimiz I. A.Karimov O'zbekistan Respublikasi Oliy Majlisining birinchi chaqiriq XVI sessiyasida «Viz o'z kuchi va imkoniyatlariga tayanadigai, atrofida sodir bo'layotgan vokea-xodisalarga mustakil yondashadigan, har jihatdan barkamol insonlarni tarbiyalashimiz kerak» deb ta'kidlaganlar. Bugungi kunda o'z maksadlarimizga erishish uchun yoshlarimiz ongiga bunyodkor g'oyalarni singdirish, o'tmish va buyuk kelajak xaqidagi fikrlarini kengaytirish. tarix bilap faxrlannsh hnssini uyg'otish, yangicha tafakkurni shakllantirish, bozor iktisodiyotiga mos keladigan muloqot madaniyatinn tarkib toptirishimiz lozim.

Insoniyat ta ri x i y - i j t i m o i y va ontogenetik tarakkiyotining hamma bosqichlarida shaxslararo munosabatlar o'ta muhim muammo bo'lib

xisoblanadi. Jamoaning yashashi, rivojlanishi va faoliyat ko'rsatishi uchun jamoa a'zolarining o'zaro aloqa o'rnatilishlari-muloqotga kirishishlari kerak. Muloqotga kirishish, uning kechishi va natijasi ko'pincha muloqotta kirishgan shaxslarning bir-birlariga qanday munosabatda (ijobiy, salbiy, . befark) bo'lishlariga bog'liq. Insoniyatning ming yillik tajribasi shuni ko'rsatadiki, birgalikda yashash, ishlash va hamkorlikda faoliyat ko'rsatish uchun katta va kichik guruhlarda psixologik muxitning ijobiy bo'lishi uchun shaxslararo munosabat yetarli darajada shakllangan va rivojlangan bo'lishi muhim. Aynan shuning uchun xam O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov yangi jamiyat barpo etishda «Ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi munosabatlarning keskinlashuviga va ularii bir-biriga qarama-qarshi qo'yishga barham berish bilan jamiyatni yangilash va o'zgartirish zarur» ligini ta'kidlab o'tgan elilar. Ko'pincha bu muammoning negizida shaxslararo munosabatdagi kamchiliklar, bir-birini tushunmaslik yoki tushunishni istamaslik yotadi. Mamlakatning nqtisodiy. siyosiy va ma'naviy rivojlanishi uchun barcha kasb egalari muloqot va shaxslararo munosabat sohasida yukorp malaka va tajribani egallashlari zarur. Xar qanday malaka va tajriba, ayniqsa, shaxslararo munosabat tajribasi dastavval oilada, bog'chada va kichik maktab yoshida o'zlashtiriladi.

Demak, o'smirlarning shaxslararo munosabatlarining shakllanish boskichlarini, tarkibini va rivojlanishning o'ziga xos tomonlarini o'rganish va zarur vaqtda kerakli psixologik-pedagogik choralarni ko'rish muhim. Bundan tashqari bolalarning jamoadagi o'yin, o'kish va mehnat faoliyatining samaradorligi shu jamoa a'zolari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning qandayligiga bog'liq. O'quvchilar jamoasi dars yoki darsdan tashqari jarayonda birgalikda boshkaradigan har qanday vazifann amalga oshishiga jamoa a'zolari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning qanchalik yaxshi tashkil etnlganligi, jamoaning hamkorlik va jinslik darajasi. Jamoa a'zolari o'rtasidagi bir-birini tushunish va boshqa ko'pgina omillar ta'sir etadi.

O’smirlik davrida xam yosh davrlari o’rtasidagi eng murakkab mehanizmlar yuzaga keladigan davr hisoblanadi. O’smir jismoniy o’sishi bilan birgalikda tafakkurning rivojlanishi ongli ravishda ko’plab bilim va axborotlarni qabul qilishida takomillashadi. O’smirlik inson shaxsining kamol topishida alohida o’rin egallaydi. U inson kamolotining muhim bosqichi hisoblanadi. O’smirlik davrida ahamiyatga ega bo’lgan psixologik o’zgarishlar ro’y beradi.

O’smirlik davri muayyai ijtimoiy turmush sharoitida keyingi kamol topishi uchun zarur galim-tarbiya ta’sirida barqaror mustahkam bo’lib qoluvchi hislatlar namoyon bo’ladi. O’smir kamolotiga erishgai sayin uning psixik dunyosida yangi fazilatlar va sifatlar paydo bo’la boshlaydi, aslida keskin qayta qurish sodir bo’ladi. Bu davrda mustaqil tafakkur, dunyokarash, e’tiqod, o’zlikni anglash. baholash shakllanadi.

O’smirlardagi shaxslararo munosabatlarni o’rganishga qaratilgan bir qator tadqiqotlar mavjud. Shular sirasiga I.V.Straxov. L.I.Umanskiy, I.S.Polonskiy va h.k.lar kiradi.

_ I.V.Straxov o’smirlarning o’rtoqlik va do’stlik o’zaro munosabatlarini batafsil tadqiqot qilgan.

Shuni nazarda tutish kerakki. o’smirlarni jamoaga jalb qilish ko’pincha shunday ifodalanadiki, ular ko’cha va hovli ulfatlarini tashkil qiladilar. Tasodifiy yuzaga keladigan guruhlarda qatnaщadilar. Psixolog L.I.Umanskiyning ma’lumotlariga ko’ra, u tekshirishga o’smirlariig 84% bo’sh vaqtlarni ana shunday guruhlarda o’tkazganlar. N.S.Polonskiy tomonidan o’smirlarniig stixiyali guruhlarini o’rganish yuzasidan o’tkazilgan maxsus tadqiqotlarda malum bo’lishicha. o’smirlarn, kamida 81 85% stixiyali, maktabdan tashqari guruhlardan o’tadi, Muallif shunday asoslangan xulosa chiqaradi. O’zbekistonda ham o’smirlarning o’zaro munosabatlari tahliliga bevosita yoki bilvosita taalluqli tadqiqotlar mavjud (E G’oziyev, Ye.U.Shoumarov, B.Umarov, F.I.Xaydarov, V.M.Karimova va x.k.)

Yuqoridagi ilmiy manbaalar tahliliga ko'ra bizlar xam **o'z** tadqiqiy ishimizni uyushtirishga va o'smirlarda shaxslararo munosabatlarning psixologik asoslarini o'rganishga qaror qildik.

Tadqiqot maqsadi - O'smirlar kamolotida shaxslararo munosabatlar tizimi strukturasini o'rganish.

Tadqiqot obyekt» - JDPI qoshidagi **№1** Akademik liseyi **1-11**-kurs o'quvchilari.

Tadqiqot vazifalari

-Pedagogik-psixologik adabiyotlar tahlili;

- tadqiqot metodlarini aniqlash;
- shaxslararo munosabatlari o'rganish;
- natijalarni taxlil kilish.

Tadqiqot farazi — Tahminimizcha, o'smirlarning shaxslararo munosabatlar tizimi ko'p jihatdan ularning shaxs sifatlari, ularning jinsiy farqlari bilan belgilanishi mumkin.

Tadqiqotning metodologik asosi — Tadqiqotning metodologik asosini belgilashda O'zbekiston Respublikasiniig «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» va Respublikamiz Prezidenti I.A.Karimovning xalk ta'limi va yoshlarni tarbiyalash haqidagi fikrlari hamda isixologiyada shaxs tushunchasi: kompleks yondashish '(B.G.Ananyev), funksional tizimlar konsepdiyasi (P.K.Anoxin), determinizm tamoyili (S.L.Rubinshteyn, A.N.Leontyev), tizimli yondashish (B.F.Lomov), faoliyat va ong birligi tamoyillari asos qilib olindi. Bundan tashqari Sharq allomalarining o'z asarlarida keltirgan ilg'or fikrlardan foydalanildi.

Tadqiqot metodlari:

1. Suxbat:
2. Kuzatish;
3. Shaxsning muloqotchanlik va tashkilotchilik qobiliyatini aniklash testi
4. Shaxslararo munosabatlar interpersonal tashhisining

modifikasiyalashtirilgan testi (T.Liri - Sobchik).

5.Matematik-statistik metodlar

Tadqiqotning nazariy ahamiyati — O’rganilgan adabiyotlar va o’tkazilgan tadqiqotlar natijalaridan olingan nazariy ma’lumotlar, psixologiya fani soxalaridan bo’lgan yosh va pedagogik psixologiya, ijtimoiy psixologiya kabi fanlarni nazariy manbalar bilan boyitishga xizmat kiladi.

Tadqiqotning amaliy axamiyati - Ilmiy tadqiqot natijalaridan va ular ga asoslangan ilmiy tavsiya va xulosalardan o’smirlarning o’zaro munosabatlari masalalari bilan shug’ullanadigan mutasaddi xodimlarinnng faoliyatida, oliy ukuv yurtlari, akademik lisey, kasb-щunar kolleji talabalariga psixologik bilimlarni targ’ib qilishda va psixoterapevtik vositalar bilan ta’sir o’tkazish ishlarini amalga oshirishda unumli qo’llash mumkin.

1-BOB. ShAXSLARARO MUNOSABATLAR MUAMMOSI ASOSIY PSIXOLOGIK KATEGORIYa SIFATIDA TAXLIL ETILGANLIGI.

M.Shark allomalari asarlarida muomala na muloqot masalalari.

Shark mutafakkirlarining ilmiy merosida ta'lim-tarbiya masalalari muhim o'rin egallaydi. Ayniqsa ular muloqot, muomala masalasiga katta e'tibor berganlar. Zero yosh avlod tarbiyasi insoniyatning kelajak taqdirini belgilaydigan, ularni ijobiy mezon bilan qurollantiradigan sifatlar bo'lganligi uchun xam mutafakkirlar bu muammoni hal qilishga harakat qilib kelganlar. Muxammad ibn Muso al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Muxammad Koshgariy, Yusuf Xos Xojib, Kaykovus, Amir Temur, Jomiy, Abdulla Avloniy va shu kabi mutafakkirlarning qator asarlarida muloqot, muomala masalalariga doir ma'lumotlar keltirilgan.

Ma'lumki qadimgi manbalardai hisoblangan Zardushtiylik dinida xam muomala muloqot masalalari atroflicha tahlil kilishgan. Zardushtiylik inson kamolotila bilimning kuchiga qattik e'tiqod qiladi va oqibat natijada bilimli kishi yutib chiqad deb hisoblaydi Avesto'da inson o'z mehnati tufayli barcha yomonliklardan yovuzliklardan qutilishi mumknn, degan ulug' g'oya yotadi. Unda ahlokiylikning asosi -saxovatlilik deb kuzatilgan. Ahlok - yaxshi fikr. yaxshi so'z, va amaliyot birligidan iborat deyilgan. Yaxshi fikr deganda yaqin kishisiga mehribon
bo'lish, muhtojlarga ko'maklashish. yovuzlikka qarshi kurashish, kishilarning baxt-saodatini muhofaza qilish. axilik va totuvlikda yashashga iitilish ruxidagi niyatlar va fikrlar tushunilgan. Bu fikrlarni' kishi niyat
qilibgina qolmay, ular to'g'risida tinmay so'zlashishn va ularni amalga oshirishi shart, deyiladi "Avesto'da.

Quron niig ma'lum oyatlarn shirinsuxanlikka bag'ishlanadi. To'g'ri so'z va muomala madaniyatiga rioya qilish qonun-koidadari Islomgacha xam

bo’lgan. Ammo faqat. Islomgina uning asl moxiyati. inson kamoloti, jamiyat tarakkiyotida naqadar katta axamiyatga ega ekanini yoritib bera oldi. Chunki kishilarda shirinsuzlik, madaniy muomala taraqqiy etgan mamlakatdagina amalga oshadi. Shirinso’zli insonning muomala madaniyatiga ega ekanligini ko’rsatadi, obro’sini orttiradi, xurmatga sazovor qiladi. Shunga kura, “Kur’on” da xar bir inson shirinsuz bo’lishi, agar muloqotdagilar o’zaro shirinso’z bo’lmasa, dushmanlik sodir bo’lishi ta’kidlanadi. Boshka bir oyatda Alloh kishilarni so’zlashganda past ovoz bilan so’zlashga undaydi: “Kishilarga chiroyli so’zlar so’zlangiz” (“Bakara” surasi, 53-oyat).

So’zlashganda ochik yuzli bo’lish, ko’pollik qilmaslik, xushmuomala bo’lish odoblari hayotda tinchlik va baxt-saodatga yigitishiщda yorug yul sifatida talqin etiladi: “Alloh tomonidan bo’lgan bir marxamat sababli ularga (saxobalaringizga) yumshok so’zli bo’ldingiz. Agar ko’pol, qattiqqo’l bo’lganingizda edi, albatta atrofingnzdan tarqalib ketgan bo’lar elilar” (“Ol-i Imron” surasi, 159-oyat).

Haqiqatan xam so’zlashish madaniyata har bir inson uchun eng zarur bo’lgan,unga baxt-saodat, jamiyatga esa ravnaq keltiradigan muxim fazilatdir. Zero.davlat axamiyatiga ega bo’lgan diplomatik aloqalarniig amalga oshishi xam

elchilarimizning ana shu so’zlashish madaniyatini ne chog’lik o’zlashtirib olganligiga bog’liqdir.

“Kur’on”da insoning axlokiy kamolga yetkazishda yaxshi kishilar bilan xamsuxbat bo’lish katta axamiyatga ega, deb ko’rsatiladi. Bu hayotda yaxshilar bilan do’st bo’lishda yordam beradi, do’st-dushmanni ajratib o’ziga hamkor do’st

tanlashda madad beradi. “Van- n-jam” surasinnpg 24-oyatnda “Biznnng zikrnmizdan qochgan va faqat hayoti -dunyonigina istagan kimsalardai yuz. o’giring", deyiladi. “Kaxf” surasining 28-oyatida esa “Biz qalbini Bnznn zikr etiщdan g’ofil qilnb qo’ygan, havoyi nafsiga yigitgashgan va kilar ishi isrofgarchilik bo’lgan kimsalarga itoat emang!’-deya ta’kidlanib, axloqan

tuban kishilar bilan do’st tutinib, xato qilmaslikka undaydi.

Yaxshi kishilar bilan xam, yomon kishilar bilan xam muomala-mulokotda bo’lganda albatta uning o’ziga xos odob qoidalari bor. Islomda ruxsat so’rash va salomlashish odoblariga ham e’tibor beriladi. “Nur” surasiiing 27-28- oyatlarida bu borada aniq tavsiyalar berilganki, bu tavsiyalarga rioya qilish inson ma’naviy kamolotidan dalolat beradi.

Islomda salom alik olish xususida “Niso.” surasining 86-oyatida “qachon sizlarga biron ibora bilan salom berilsa, sizlar uida chiroylirok qilib alik olinglar yoki (xech bo’lmasa) o’sha iborani qaytaringlar”, - deyiladi.

Bunda yaxshi siyrat deganda yaxshi muomala, chiroyli hay’at - bu tashki ko’rinishni yaxshilab yurish, iqtisod - har bir xatti-xarakatda me’yorni ko’zlash nazarda tutiladi. Mazkur xilatlar Rasullulloxninp "Sizlarning uchta ishingiz uchun Alloh Taolo rozi va uchta ishingiz uchun g’azablik bo’ladi: birinchisi, ibodatni Allohning o’zigigina

qilib, ibodatga boshqa narsalarni unga shernk qilmsligingizga; ikkipchisi, Allox Taoloning dini va Kur’oniga e’tiqod qilmog’ingizga; uchinchisn, Alloh Taolo sizga boshliq qilib qo’ygan kishiga xayrixoxbo’lmog’ingizga rozi bo’lsa, bular-bo’lmas gapni naql qilishib yurmog’ingizga, ko’p surishtitavermaslik yoki so’rashlik (gadoylik qilish) va molni noo’rin yerlarga sarf qilib zoye qilmog’ingizga g’azablanadi”, - deganlarini isbotlaydi (206-bob. 242-xadis)

Imom al-Buxoriyning inson sifatlarn haqidagi qarashlarida jaholat kishiga o’lim keltiruvchi fojia deb qoralanadi. u odamlarni to’g’ri so’zli bulishga, va’daga vafo qilishga da’vat etib, munofiqlik kishining uchta belgisi bo’lishini ko’rsatadi, ular: yolg’on gapirish,

vadaga vafo qilmaslik va omonatga xiyonat qilishdan iboratligini aytadi. U odamlarni, ayniqsa, mo’min-musulmon kishnni haqorat qilishni gunoh, u bilan urishishni kofirlik deb biladi. U insonning kuch-qudrat, jismonan paxlavonlikda emas, balki jahl chiqqada o’zini tiya olishda deb hisoblanli. Uning uqtirishicha, baland tovush bilan o’riisiz kulish boshqalar diliga ozor

beruvchn hislatdir. Xalqqa yoqimli va ehtiromli bo'lib,' sazovor bo'lishni go'zap axloqlilik deb biladi alloma.

Sog'lom tanda sog' fikr bo'ladi, degan xalk maqoliga amal qilib, alloma yoshligidanok sog'liqni saqlashga, vaqtni bekor o'tkazmaslikka da'vat etadi: "Ikki narsa borkim, ko'pchilik ularning qadriga yetmaydi: biri sog'liq ikkinchisi bo'sh vaqt".

M Qoshg'ariyning 'Devonu lug'atit turk" asarida "Odobning boshi til" iborasida esa hushxulqlikning talablaridan biri-odobning boshi til ekanligi, shirinso'z kishi martabaga ega bo'ladi degan ma'no yotadi Xalq- orasida g'iybatchi kishilarga nisbatan "Ilon' o'zining egriligini bilmay tuyaning bo'ynini egri deydi" maqoli qo'llanilgan. Inson o'zini ayab, yaxshi yeb ichsa, tez qarimasligi "Maishatlik odam tez qarimas" makolida ifodalangan "Alp chirikda, btlga tirikda-botir jangda-dono majlisda sinaladi"" akolida esa „nsonning qanday kishi ekanligi uning jasorati va oqilligiga bog'lik ekanligi nfodalangan.

"Yuziga qarama, arzam tila-yuziga qarama, fazilatini (ilmini, ahloqini) ista(tila) "maqolidan insonga hulq odobi, bilimiga qarab baho berilishi bayon etilgan.

Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida barcha yaxshi ishlarning manbai ezgulik, yomon ishlarning asosoini essizlik nomlari bilan talqin etadi. U inson hayotida qilgan ishi bilan yo yaxshi nom qoldiradi, yoki yomon nom oladi, deydi.asarda olim barcha ezgulikning boshi til deb ыaraydi. Asarning bir bobi til odobi, uning foyda vazararlariga bag'ishlanadi.til insonning qadr-qimmatini oshiradi yoki shu til orqali inson yuz tuban xam ketishi mumkin, deydi. Kishi ikki narsa bilan hayotda mangu qoladi: biri hushxulqlilik bo'lsa, ikkinchisi yaxshi so'z, deydi olim. Uning til haqida, so'z haqida aytgan fikrlarining har biri hikmatli so'zga aylanib ketgan. Kumush va oltin tugaydi, ammo so'z muomalaga kiritilsa, oltin va kumush qozoniladi, oz so'zlash, lekin ko'p tinglash kerak, hyech kim ko'p so'zlab olim yoki dono bo'lmagan, qizil til qora boshning yovi, avval o'ylab

keyin so'zlaщ kerak kabi ma'nolarni uning
Omonlik tilasang agar sen uzin g,
Tilingdan chiqarm a yarog'siz so'zing.
Qizil til qilar qisqa yoshli seni,
Omonlik tilasang avayla uni.
So'zingga ehtiyot bo'l, boshing ketmasin,
Tilingga ehtiyot bo'l, tishing sinmasin.
Zexn ko'rki so'zdir, bu til ko'rki so'z
Kishi ko'rki yuzdir, bu yuz ko'rki ko'z.
kabi xikmatlarga aylangan fikrlaridan bilsak bo'ladi.

Insoniy munosabatlarning eng oliy mezoni sanalgan xurmat va extiromni tarkib toptirishning barcha ko'rinishlari asarda o'z ifodasini topgan. Yusuf Xos Xojib jamiyat taqdirini hal etuvchi eng ulug' mansabdorlardan tortib, oila a'zolarigacha bir-biriga bo'lgan muomala- munosabat masalalarini xam hayotiy misolar vositasida yoritadi. Katta yoshlilarning kichiklarga, kichiklarning ulug'larga, amaldor va mansab dorlarning o'z xizmatchilariga, xizmatchilarning o'z xo'jalar turli ijtimoii guruh a'zolarining bir-birlariga, oilada oila a'zolarining bir- birlariga muomala madaniyatining eng oddiy ko'rinishlarigacha tasvirlab kishining ko'z oldida yaqqol namoyon etadi. Buni biz farzand tarbiyada uning tug'ulganidan boshlab hulk-odob qoidalarini, bilim va xunarni o'rgatish, buning uchun pok va bilimli muallim-murabbiy tanlash, farzandning hatti-xarakatini doimo nazoratda saqlash kabi masalalarning bayon etilishidan ham bilsak bo'ladi.

Olim ulug'lar va kichiklar o'rtasidagi hulk-odob qoidalari xaqida gapirar ekan, shu asnoda kamtarlik, salomlashish odobi talablari, qoidalarini xam tavsiya etadi.

Kaykovus uziniig "Kobusnoma" asarida axloklidikning birinchi belgisi, suxandonlik deb biladi. U (suxanguylik) notiklikda rost suzlash kerakligini ta'kidlaydi. U so'zlarni to'rt xilga bo'lgani kabi odamlarni xam to'rt hilga bo'ladi. Birinchi xil kishilar ko'p narsani biladi va yana bilgisi kelaveradi.

Bular olimlar bo'lib, ularga bo'ysunish kerak, deydi. Ikkinchisi, bilmagan narsasini bilishga harakat qiladi, ular qobil kishilar bo'lib, bunday kishilarga o'rgatish kerak. Uchinchisi, bilganini xam bilmaydi, uyquda yashagandek, ularii "uyg'otish" kerak. Turtinchisi, bilmaydi va bilmaganini tan olmaydi. Bular johil kishilar bo'lib, ulardan qochish kerak, deydi.

So'zlarning esa birinchi xili biliimaydi va aytilmaydi; ikkiichisi aytiladigan va biladigan; uchinchisi, xam bilinadi, xam bilishga zarurati yo'k ammo aytsa bo'ladi. To'rtinchisi, bilinadigan va aytiladigan deydi. Eng yaxshisi, to'rtinchisi, ya'ni bilinadigan va aytiladigani deydi. So'zlaganda andishatik bo'lish, sovuq so'zlik bo'lmaslik, kam gapirish, kamtarlik, maqtanmaslik, birovning so'zini diqqat bilan eshitish odoblarini ta'kidlaydi.

Jomiy nutk madaniyatiga shirinsuxanlikka ayniksa, yosh avlodniig katta e'tibor, berishi kerakligini ta'kidlaydi. Uningcha odam o'ylab gapirishi boshqalarning fikrini ko'prok eshitishi lozim, o'ta sergaplik kishniniig aqlsizlikdan dalolat beradi.

Jomiy yoshlarda sakiylik shirinsuxanlik kamtarlik qanoat do'stlik aqlliklik rostguylik mexnatsevarlik kabi xislatlarni snngdirmokchi bo'ladi. bu fazilatlarni ko'klarga ko'tarib maqtaydi. Jomiy nutq madaniyatiga shirinsuxanlikka ayniqsa yosh, avlodniig katta e'tibor berishi kerakligini ta'kidlaydi. Uningcha, odam o'ylab gapirishi, boshqalarning fikrini ko'prok eshitishi lozim, o'ta sergaplik kishining aqlsnzligidan dalolat beradi :

Tilingni betinim qilma so'zga band.
Tinglashga kuloging shaylagil xarchand.

Jomiy xar bir so'zni o'z vaqtida so'zlashni o'ylab gapirish lozimligini ta'kidlaydi. U o'z gapida bema'ni so'zlarni ishlatuvchi kishilarni tanqid qiladi, ayrim kishilarning nutkida ma'ыo yo'qligini gaplarida xata ko'pligini aytadi. Lekin ayni vaktda shunday shaxslar borki, ularning nutqi tashki tarafdan juda chiroyli lekin ularning qilgan ishlari, xatti- xarakatlari, fe'l-atvori yomon bo'lib, gapirgan gaplariga to'g'ri kelmaydi. Jomiy shirinsuxanlikning eng eng yaxshi alomatlaridap biri rost gapirishdir, kishi

o’z gapida yolg’onni ishlatmasligi, rostlikni o’ziga bezak qilib olishi lozim, deb o’ylaydi. U yoshlarni to’g’ri bo’lishga king’ir yullardan yurmaslikka tili bilan dili doimo bir xil bulishga chakiradi:

So’z aytsang rostlikni aylagil odat,
Kidirma rostlikni yaxshirok ziynat.
Rostlikdan yaxshirok ziynatni kachon,
Kayda ko’rdi ekan biror bilimdon?

A.Avloniy o’z ona tilini mukammal bilish, xar bir so’zni o’z o’rnida ishlatish, milliy adabiy tilining taraqqiysi uchun jonkuyarlik qilish zarur, - deydi. “Xar bir millatning dunyoda borligin ko’rsaturgon oynai xayoti, tili va adabiyotidur. Milliy tilni yukotmok millatning ruxini yukotmokdir. X,ayxot! Biz Turkistonliklar milliy tilni saqlamok, bir tarafda tursin kundan-kun unutmok va y u kot m o kladu r m i z. T'ilimiznish yarmiga arabiy, forsiy ulangani kamlik kilub, bir chetiga rus tilini yopishtirmokdadurmiz. Durust, rus tilini bilishimiz kerak, lekin o’z yerinda ishlatmok va so’zlamok lozimdur.zigir yogi solub. mokichiri nishirgan kabi qilub, aralash-kuralash kilmok tilnini ruxini buzadir”.

… “Bobolarimizga yetushg’on va yarag’on mukaddas til va adabiyot bizga xam kamlik qilmas. O’z uyimizni qidirsak va axtarsak, yukolganlarini xam topamiz … yukolgan yukolsin o’zi boshimga tor edi,..- deb Yevropa kalpog’ini kiyib,kulgu bulmok zur ayb va uyatdur”.

Avloniy so’zlashuv odobiga xam aloxida e’tibor beradi. U so’zning kadr-kimmatini belgilashdagi moxiyatiga yukori baxo berib, “So’z insonniig daraja va kamolini, ilm va fazilini o’lchab ko’rsatadurg’on tarozisidur. Aql soxiblari kishining dilidagi fikr va niyatini, ilm va kuvvatini, qadr va qiymatini so’zlagan so’zidan bilurlar", -deydi.

Xamza Xakimzoda Niyoziy o’zining asarlarida insoniy muomala muloqot borasida qator fikrlarni ilgari suradi. Shuningdek “Agar ota-onalarimiz, - deb yozadi Xamza, - boshda yaxshi tarbiya qilgan bo’lsangizlar, tilimizni yolgondan, qulog’imizni fisqu adovatdan qo’limizni

xiyonatdan… shu fe’llardan mumkin kadar ehtiyot qilib, o’zimizni yoshlik yolgizlikdan qiladigan yigitinchokliklarimizga iltifot kilmay, urishib, so’kib, maqtab topshirib ilm otalik: saodati…jaxonga yetadigai bir raxnomiy xakikatga tanish va oshna qilgan bo’lur edilar. Biz butui shum va yomon bo’lmas va o’zlari bu kadar… minglarcha pushaymon bo’lmasdilar ”.

Xamza Xakimzoda bolalarni to’gri so’z rostguy qilib tarbiyalashni uktiradi, to’g’rilik to’g’ri so’zlik eng yaxshi fazilat deb, deb xisoblaydi. U aldamchilikni yolgon so’zlikni yomon illat sifatida koralaydi. Uning ta’kidlashicha “Sodik” to’g’ri joyda so’zga aytilur, To’g’ri so’zli kishilar har e’tiborli, dili, yuzi ravshan bulur. To’g’ri so’zli kishilar…, xar doim izzat va xurmatda bo’lurlar. To’g’ri so’z sharafidin najot topmoqqa zo’r ishonchlik bo’lur, deydi.

1.2. Shaxslararo munosabatlar muammosining o'rganilganlik xolati.

Shaxslararo munosabatlar insoniyat xayot faoliyatining zarur sharti bulib, shaxsning yetuk inson sifatida shakllanishida, uning psixik funksiyalari, jarayonlari, psixik xususiyatlar rivojlanishidagp axamiyati beqiyosdir. Ayniksa, bolaning psixik taraqqiyotida uning tengdoshlari bilan o'zaro munosabati va muloqotining ta'sirini xech narsa bilan teiglashtirib bo'lmaydi.

Bolalik davrida tengdoshlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarniig muximligini amerikalik mashxur bolalar vrachi Benjamin Spok xam ko'rsatib bergan Uning fikricha, katta yoshdagi kishining oklada, shlda xamkorlik kila olishi boshkalar bilan kanchalik chikishib ketishi, shu kishining bolalik chog'ida tengkurlari, boshqa bolalar bilap qanchalik xamkorlik qilgani, chiqishib uynaganiga bog'liq. Bol ada atrofdagilar, kattalar va tengdoshlari bilan o'zaro munosabatlarga kuchli extiyoj mavjud bo'lib, bu munosabatlar yordamida bola muxim hayotiy tajribaga ega bo'ladi, atrof-olam, vokelik, jamiyat hakida bilim to'playdi, o'zini tengdoshlari bilan taqqoslash natijasida o'ziga va boshqalarga baxo berishga o'rganadi. Tengdoshlar bilan o'zaro munosabatlarda bola o'zining psixik qiyofasini go'yoki «kuzgu»da aks ettiradi, o'zaro munosabatlarda bola jamoada yashashga o'rganadi.

O'kuvchilarning dars va darsdan tashkari jarayonlarda o'zaro munosabatlarniig qanday kechishi, sinf jamoasining ta'lim va. tarbiyasida o'ta muxim rol o'ynashi V .A. Suxolisnkiy . A.V.Mudrik (29). S.V.Konlratыv L.I.Novikovlarning (34) izlanishlarida o'z aksini topgan.

Mashxur rus pedagogi V.A. Suxolisnkiy o'z asarlarida bolalar jamoasini shakllantirish, bola shaxsini rivojlantirish, bolalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarniig taraqqiyotiga katta e'tibor bergan. V.A. Suxolisnkiy bolalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarniig ko'p qirrali va to'la konli bulishi uchun ularni boshlangich sinflardan boshlab jamoa bo'lib mehnat qilish, o'kuv va boshqa faoliyatlar davomida bir-biriga yordam berishga o'rgagash

ijobiy samara berishini ta'kidlaydi. Bunda o'kuvchilarning birgalikdagi tabiat ko'yniga sayoxatlari, birgalikda qiziqarli kitob o'kishlari, birga qushiq kuylashlari va birga o'ynashlari ularni bir-birlariga yaqinlashtirishi, muloqotini boy qilishini unutmaslik lozim.

A.V. Mudrik (29) turli yoshdagi maktab o'quvchilarining o'zaro muloqoti hamda muloqot turlarining tavsifnomasini tuzish bilan muloqot va munosabatlarning jamoani, o'kuvchi shaxsini shakllantirishning pedagogik yunalishlarini ko'rsatib beradi. Tadqiqotchi o'kuvchilarning o'zaro munosabatlari va muloqotlarining rivojlanishida xar bir yosh bosqichi uchun alohida o'tkaziladigan pedagogik tadbirlarning shakli va uslublari xaqida fikr yuritadi. Lekin jamoa a'zolari o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, bu munosabatlarni keltirib chiqaruvchi sabablar, ayniksa, boshlang'ich sinflardagi munosabatlarga va uning o'ziga xos xususiyatlariga kam e'tibor beriladi.

L.I. Novikovning (34) monografiyasida o'quvchi shaxsini'sinf jamoasi ta'siri bilan tarbiyalash imkoniyatlari, jamoaning tarbiyadagi roli haqida fikr yuritilgan bo'lib, sinf jamoasi yaxlit tizim sifatida, uning maqsad va vazifalari, ya'ni ijtimoiy va tarbiyaviy vazifalari xamda sinf jamoasini boshkarishning optimal yo'nalishlari bayon qilingan. Ammo tadqiqotchi shaxslararo munosabatning ko'prok nazariya tomoniga e'tibor qaratib, masalaning amaliyot jihatlarini yoritib bermagan.

B.F. Lomov bilish jarayonida muloqot va munosabatning ahamiyatini ko'rsatib. bu jarayon "subyekt-obyekt" darajasida emas, balki "subyekt-subyekt darajasida amalga oshganda yuqori samara berishiga diqqatni qaratadi. B, F, Lomov raxbarligida o'tkazilgan tadqiqotlarda shaxslararo munosabat va muloqotning bilish jarayonini kuchaytirishiga sabab topshiriqlarni bajarish davomida tekshiruvchilarning o'zaro ma'lumot almashishlari, faoliyatga birgalikda reja tuzishlari xamda bir-birlarini nazorat kilib borishlari ekanligi aniklandi. Bunday o'zaro xamkorlik natijasida so'zlarni xotirada ixtiyoriy eslab kolish 97%ga, sonlarni eslab

kolish 78% ga o'sgan. Kolominskiy (22) o'kuvchilar jamoasidagi shaxslararo munosabatlar tizimini asosan sosiolatriya usuli bilan turli muhit sharoitida (sinfda, sinfdan tapщarida, maktabdan tashkari faoliyatlarda) tekshirgan. Shaxslararo munosabatlarda xar bir shaxs bir yoki bir necha rollarni bajaradi. Yuzaki qaraganda buni aniqlash ancha murakkab, faqat jamoada o'tkazilgan maxsus tekshirishlar yordamida guruhdagi “rad etilgan". “yakkalanib qolganlar”ni aniqlash mumkin.

O'kuvchilar jamoasida “rad etilgan” va “yakkalanib qolganlar" toifasiga kirgan o'kuvchilar xam aslida tengdoshlari bilan doimo muloqotda bo'ladilar. Tekshirishlar natijalarini chuqur taxlil kilish faqat ushbu o'kuvchilar birinchidan, o'zlari istagan tengdoshlari bilan muloqot va munosabatlarga kirisha olmasligi; ikkinchidan, muloqot tashabbusi, faqat izolyasiyadagi” o'kuvchidan chiqishini ko'rsatadi. Bunda ikkala vaziyat xam bola shaxsining barkamol shakllanishiga salbiy ta'sir etadi.

A.A. Bodalevning fikricha, kishilar jamoa bo'lib mexnat kilishlari. ta'lim olishlari, san'atda, ommaviy axborot vositalarida faoliyat ko'rsatishlari uchun bir-birlariga extiyoj sezadilar va bunga intiladilar.

Lekin faoliyat davomida ba'zilar xamkorlik, ba'zilar musobaqa. ba'zilar beparvolik, boshqalar esa qarshilik munosabatlarini namoyon qiladilar. Jamoa normal faoliyat ko'rsatishi uchun esa jamoada psixologik vaziyat osoyishta, xamjixatlik, do'stlik va bir-biriga nisbatan xayrixoxlik zarur. Jamoada bunday iqlimni tashkil etish uchuy sinfda o'qituvchining pedagogik maxorati, ishlab chiqarishda raxbarlarning boshqaruv san'ati kobiliyati katta ahamiyat kasb etadi. Lekin bu omillar har doim xam xal qiluvchi rol o'ynamasligi mumkin.

Kishini kishi tomonidan shaxs sifatida idrok etilganda, shaxs boshqa shaxsni subyekt sifatida o'rganganda (boshqa shaxsga obyekt sifatida qaraganda) boshqa shaxsga nisbatan qiziqish, befarqlik yoki iafrat hissini sezishi mumkin (A.A.Bodalev. 22). Subyekt sifatida u o'z oldiga ma'lum vazifalar qo'yadi va o'z fikrini hamsuxbatga o'tkazish uchuy muloqot

jarayoniga ta’sir etishga, uni boshkarishga xarakat qiladi, Bir vaqtniig o’zida bu shaxs o’zi bilan munosabatda bo’layotgan kishiga nisbatan bilish-o’rganish obyekta hisoblanadi, ya’ni munosabatlar vaqtida kimningdir ta’siri ostida bo’ladi.

A.A.Bodalev kishilarni obyekt va subyekt sifatida ta’riflar ekan, o’zaro munosabatlarda o’zaro moslik yoki mos kelmaslik ayeosiy, x,al kiluvchi omil ekinligiga e’tibor kratadi. O’zaro munosabatlarga shaxsning intellekt darajasi, hissiy dunyosi, xarakteri, irodasi. dunyoqarashlari ta’sir etadi.

O’smirlar va ilk o’spirinlar o’rtasidagi o’zaro munosabatlar boshqa yosh bosqichlaridan ko’ra, murakkab bo’lib, I. Konning fikricha, bu yosh bosqichda qarama-qarshi tendensiya kuzatiladi. Bir tomondan o’smirlarda, ilk uspirinlarda yolgizlikka,. yakkalikka, mustakillikka (kattalarning nazoratidan chetga chikishga intilish) istak katta bulsa, ikkinchi tomondan ularda albatta kandaydir jamoaga kushilish, tengdoshlar pruxidan urin olishga extiyoj kuchli bo’ladi. I.Kon tadqnqotlari o’g’il va qiz bolalar o’rtasidagi shaxslararo munosabatlar va muloqotniig kechishi bir xil emasligini ko’rsatdi. Qizlar bilan qizlar, o’g’il bolalar bilan o’g’il bolalar o’rtasidagi va qarama-qarshi jinsdagi bolalar o’rtasidagi munosabatlar bir-biridan farq qiladi. Bir qarashda turli yosh davrlardagi o’g’il bolalarda muloqot va munosabatlar kizlarnikiga qaraganda faolroqdek ko’rinadi. O’g’il bolalar qiziqarli o’yin uchun, xatto, o’ziga yoqmagan bola bilan ham o’ynashga tayyor, lekin o’yin o’z xarakteriga ko’ra ko’prok musobaqa, tortishuv tarzida janjalli kechishi mumkin. Qizlarda esa o’zaro munosabatlar passivroq kechadi, ammo ular o’ziga dugona, o’yinda sherikni saralab tanlaydi va shuning uchun ham ular orasidagi munosabatlar ancha do’stona bo’ladi. Tadqiqot xulosalariga ko’ra o’g’il bolalar kichik yoshdan ekstensiv muloqotga qiz bolalar esa intensiv muloqotga intiladilar.

Yuqorida ta’kidlab o’tilganidek, jinslar o’rtasidagi va jinslararo munosabatlarning murakkabligi shundaki, ba’zan sinf jamoasida qarama-qarshi jinslardan iborat bir necha guruhlar paydo bo’ladi va bu psixologik

iqlimga salbiy ta’sir etadi. Chunki bunday vaziyatda turli jinsdagi guruhlar o’rtasida nizolar kelib chiqishi mumkin.

D.I. Umanskiy tomonidan bu muammo bo’yicha tadqiqot shplari olib borilgan. Uning fikricha, sinf jamoasidagi o’zaro munosabatlarning mustahkam bo’lishi uchun maqsadlar, motivlar, qadriyatlar va guruh a’zolari ahlok me’yorlarning «yo’nalishi»da yaqinlik bo’lishi kerak .

Gurux yoki sinf jamoasining hamjixatligi guruhning o’z-o’zini boshqarish qobiliyati, ya’ni guruhda sog’lom mikroiklim mavjudligi, guruh a’zolarining guruhdagi tashkiliy ishlardan mamnunligi (qoniqqanlik darajasi), guruhning o’z a’zolarini qanchalik faollashtira olish darajasi, guruh liderining guruh faoliyatini qanchalik mahorat bilan tashkil eta olishi bilan belgilanadi. Guruhda hamkorlikni amalga oshirish uchun L.I.Umanskiy ta’kidlaganidek, guruhning har bir a’zosida yetarli bilim, malaka, ko’nikma va tajriba zarur, ya’ni guruh a’zolarining kommunikativ tayyorgarligi bo’lishi kerak.

L.I.Umanskiy tomonidan kommunikativ tayyorgarlikning 3 ta yo’nalishi ajartib ko’rsatilgan. Bular:

- Intellektual kommunikatnvlik - bu shaxslararo bir-birini idrok etish va bir-birini tushunish jarayoni.

- Xissiy kommunikatnvlik - bu shaxslararo alokada xis-tuyg’gu va guruhda yukori xissiy kayfiyatning mavjud bo’lishi.

3. Irodaviy kommunikativlik — bu guruhning qiyinchiliklarga chidamliligi, stresslarga qarshi tura olishi va ekstremal vaziyatlarda ishonchliligi.

L.I.Umanskiy tadqiqotlarining ko’rsatishicha, guruh a’zolari guruh faoliyati uchun eng zarur sifat «lider» tanlash va bu liderning jamoani boshqara olish qobiliyati ekanligini tushunadilar. Guruhning samarali faoliyati uchun u avvalombor jamoa a’zolari o’rtasida xamjixatlik va yetarli darajada ichki faollik zarur.

So’ngi yillarda maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda shaxslararo

munosabat va muloqotni o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlarga ko'prok e'tibor qaratilmokda. Bu esa malaka, ko'nikma va tajribaning asosan maktabgacha yoshda o'zlashtirilishi bilan bog'liq..

T.A.Repina va R.B. Starkina tadqiqotlarining ko'rsatishicha, agar oilada bolaning tarbiyasi bilan shug'ullanadiganlar soni qanchalik ko'p bo'lsa, bola shuncha bosiq, atrofdagilar bilan tezda chikishib ketadigan, mexribon bo'ladi. Shuningdek, agar oila a'zolari bola tarbiyasiga yondashish masalasida xamfikr bo'lsalar, bunday oilada o'sgan bola mexnatsevar, intizomli bo'ladi, lekin ko'pincha kattalarning yordamiga muhtoj va mustaqil faoliyat ko'rsatishga kam intiladi.

Shaxslararo munosabat va muloqot sohasidagi ilmiy tadqiqotlar ichida Ya.L.Kolominskiy ishlari alohida o'rinni egallaydi. Ya.L. Kolominskiy o'z asarlarida «Munosabat» va «Mulokot» tushunchalarini farqlash masalasiga e'tibor qaratadi. Muallifning fikricha. bu ikki tushunchani farqlash psixologiya va pedagogikada «strategiyu) axamiyatga ega bo'lib, shaxsning o'zaro munosabatlarini o'zgartirish bilan muloqotni boshqarish mumkin.
O'quv jamoalarida o'zaro munosabatlar, uni shakllantirish, bu jarayonda o'qituvchining roli keng o'rganilgan tadqiqotlar O'zbekistonda professor M.G. Davletshin raxbarligida bajarildi.
M.G'. Daletshin jamoa va guruxlarda shaxslararo munosabatlarni o'rganish stratometriya konsepsiyasi asosida olib borilgandagina haqiqiy natijalarga erishish mumkinligini ta'kidlaydi. «Guruxiy jarayonlarda shaxslararo munosabat va bu munosabatlarniig mazmuni, motivlari, guruh qadriyatlarp aa normasi yetakchi rol o'ynaydi, - deb ko'rsatadi M.G Davletshin. Jamoadagi bunday munosabatlarga «jamoaning o'z-o'zini aniqlashi». «qadriyatlar yo'nalishi birligi», «guruhga ta'sir etuvchi hissiy identifikasii za shaxslararo munosabatlar tizimidagi tanlov motivlarining yadrosini kiritish mumkin

F.S.Ismailova tomonidan o'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, o'quvchi va talabalar jamoasida yuzaga keladigan o'zaro munosabatlar va muloqot salbiy tus olmasligi uchun guruhlarda doimo o'kuv-ishbilarmonlik

o’yin lari baxslar o’tkazish bilan jamoa a’zolari orasidagi har qanday muammoni xal qilishga o’rgatish mumkin.

E.N. Sappov tadqiqotlari asosan, pedagogik amaliyot jarayonida sinf tarkibini \a: xil \xl: Tlar bilan tekshirish, ukuchilar jamoasidagi uzaro munosabat.i'R^ gnostik-, tashkilotchilik, kommunikativ bilimlarni nazariy vaamalny :kijdan kan - _lik uzlashtirishlarini aniklashga yunaltirilgan.

T.Xamroqulov va 2 - L.Muratxonovalar o’kituvchining o’kuvchilar bilan mulokotida o’quvchi shaxsiga xurmat, o’zini uning o’rniga ko’ya olish, zz xis-tuygusini boshqara olish zarurligini, shuningdek, «a’lo» va «yaxshi» baxolar bilan o’qiyotgan o’quvchilar t tengdoshlari orasida eng ko’p xurmat va e’tiborga ega ekanlini ko’rsatadilar. ProfessorR.Z Gaygtutdinov talabalar guruhlarda muloqotiing o’ziga xos tomonlarini щrganar ekan, tajribalarda boshlangich kurslardan boshlab kasbiy malakalarini egallashning ahamiyatini ko’rsagib o’tadi. G.Z.Gayntutdinov ilmiy tadkikotlarda ko’pchilik o’qituvchilarning ongida eski steromlar o’z kasbi haqida noto’g’ri fikrlar mavjudligi, tekshirishlari faqat 68.9 foiz o’'qituvchilargina maktabdagi o’zgarishlarni, yangilikni qabul qilishga tayyor ekanligini, qolganlar xali «bilish konservatizmi» asiri ekanligi aniqlangan. Tadqiqotchinipg ta’kidlshicha zamonaviy o’qituvchi maktabdagi yangililarni qabul qilishga xar tomonlama tayyor bo’lishi, dars jarayonida o’qituvchilar bilan xamkorlik qila olishi muhimdir.

Bob bo’yicha xulosa

Demak, shaxslararo munosabatlar, ya’ni muloqot jarayoni odamlar amalga oshiradigan faoliyatlar orasida eng murakkabligi va ko’p qirraliligi bilan xarakterlanar ekan, ijtimoiy psixologiya fanida olib borilgan jaxon psixologlarining juda ko’p tadkikotlari shu fenomenni shaxs uchun xam zarur, xam oddiy, xam ta’sirchan deb qaraydi.

Shunday qilib, o’smir yoshdagi bolaning ijtimoiy muhit bilan. o’qituvchi va kattalar bilan muloqotda shaxs sifatida kamol topishi haqida bir kator tadkikotlarda ma’lumotlar to’plangan. Lekin aynan o’smirlik yoshidagi o’quvchilarning tengdoshlari va kattalar bilan o’zaro muloqot masalalari bo’yicha tadqiqotlar yetarli darajada o’tkazilmagan.

2 BOB. O'smirlarda shaxslararo munosabatlarni eksperimengal o'rganishning metodologik va metodik asoslari.

2.1. Muloqot - shaxslararo munosabatlar komponent sifatida.

Muloqot jarayoni shaxs ijtimoiylashuvining muhim omillaridan biri bo'lib xisoblanadi. Shaxsning shakllanishida faoliyat, xulk-atvor qanday rol o'ynasa, shaxslararo munosabatda muloqot xam xuddi shunday hal qiluvchi vazifani bajaradi. Jaxon psixologiyasi fanida muloqotning tuzilishi, uning maqomi, o'ziga xos xususiyatlari, munosabatga kirishishning bosqichlari va uslublari yuzasidan muayyan darajada ma'lumotlar to'plangan. Lekin uning asosiy psixologik tavsiflari, tuzilishi va o'zaro bog'liklshi, xarakatlantiruvchi mexanizmlari masalalariga bag'ishlangan tadkikotlar juda kamchilikni tashkil etadi.

Muloqot psixologiya fanining asosiy kategoriyalaridan biri bo'lib, u o'z ichiga shaxslararo munosabatlarning eng muxim mexanizmlarini qamrab oladi. Psixologiya fanida muloqot kategoriyasi keng ma'noda tushunilganda xamkorlik faoliyatining ichki aloqasini mujassamlashtirib, o'zaro ta'sir va o'zaro munosabatlarni aks ettirib, ijtimoiy prosessual jabxasini ifodalaydi. Muloqot xamkorlik faoliyatining extiyojidan vujudta kelib chiquvchi, shaxslararo muloqot rivojlanishining ko'pkirrali jarayonidir. Jaxon psixologiyasi ma'lumotlariga qaraganda muloqot tuzilishida quyidagi tarkibiy kismlarni ajratib kursagish mumkin.

1 .Kommunikativ axborot uzatish.

2.Interaktiv (ikki tomonlama uzaro ga'sir)

3.Perseptiv (uzaro bir-birini idrok kilish)

Muloqot o'z ichiga xamkorlik faoliyatining katnashchilari bilan o'zaro axborot almashinuvini qamrab olgan bo'lib, u kommunikativ tamon sifatida tavsiflanishi mumkin. Odamlar bir-birlari bilan muloqogga kirishishi jarayonida uning muxim vositalaridan biri bulmsh tilga va uning amaliy ifodasi bulmish nutq faoliyatiga bevosita murojaat qilinadi.

Muloqotning ikkinchi tomoni-mulokotga kirishuvchilarnnig o'zaro

ta'siri, ularning nutq faoliyatida nafaqat so'z orqali fikr almashinuvi, balki xatti-xarakati va xulk-atvori bilan o'zaro ta'sir o'tkazish, ta'sirlanishdan iboratdir. Muloqotning uchinchi tomoni shundaki, bunda muloqot ishtirokchilari o'zaro bir-birini idrok qilish jarayonini namoyon qiladilar, insonnn inson tamonidan idrok qilish yuzaga keladilar. Bu jarayonning eng zarur tomoni shuki, unda muloqotga knrishuvchi, ya'ni mulokotdoshlarning bittasi ikkinchisining ishonchiga loyik, aqlli, farosatli, tajribali, yuksak tayyorgarlikka ega inson sifatida unn idrok kqlish juda muhim ekanligini anglash yoki bir-birlarini oldindan xech narsani tushunmaydi, uzatilgan axborotni faxmlay olmaydi, deb taxmin qilish nazarda tutilovchi ruxiy xolat vujudga keladi.

Muloqotning xar uchchala tamonini birlikda, yaxlit xodisa sifatida olib darash natijasida u xamkorlik faoliyatini tashkil qilishning usuli va unda ishtirok etuvchilarning, ya'ni muloqot ishtirkchilarinipg o'zaro munosabatlari tariqasida namoyon bo'ladi, muayyan tarzda davomiylikka erishadi.

Rus psixologi B.F Parigin muloqotning psixologik jixatdan murakkab ekanligi xakida ta'kidlab, shunday yozadi:

"Muloqot shunchalik ko'p kirrali jarayonkn, unga bir vaktiiig o'zida a) indnvidlarning o'zaro ta'sir jarayoni; b) individlar o'rtasidagi axborotga munosabat jarayoni; v) bir shaxsning boshqa shaxsga munosabat,, jarayoni; g) bir kishining boshqalarga ta'sir kursatip,-jarayoni; d) shaxsning bir-birlarnni tushunish jarayoni kabilar kiradi".

Muloqot muammosini tadqqk qilishda uzoq va yakin chet el psixologlarn asarlarida o'z ifodasinn topgan juda foydali va boy ilmiy materiallarga asoslanish joiz. Bu o'rinda jaxon psixologiyasi muloqot muammosi tadkikotining boshlovchilaridan, eksperimental yo'nalishiing yorkin namoyondalaridan biri bulmish V.M.Bexterev ijodiyotini taxlil qilish muxim axamiyatga ega.

V.M.Bexterevning jamoaviy tajribasida va ijtimoiy-isixologik

nazariyasida insonlarning bir-birlariga o'zaro psixologik ta'sir etish muloqot muammosida markaziy o'rinni egallaydi. V.M.Bexterev ijtimoiy xayotda muloqotning rolini tavsiflab, uning funksiyalsrini xamkorlik faoliyatini amalga oshirish mexanizmi va jamoaviy subyektni shakllangirish sifatida ajratib, individual tajribani saqlab qolish va yoyishning, uni avlodlarga uzatishning, ijtimoiy kadriyatlarning tarixiy vorisligini ta'minlashning sharoiti tariqasida talkin qiladi. Uning fikricha, shaxsning atrofdagi odamlar bilan aloqasi, muloqoti qanchalik xilma-xil va boy bo'lsa, uning tarakkiyoti shunchalik muvaffaqiyatli amalga oshadi.

L .S .Vigotskiy fikricha, antogenezda genetik jixatdas birlamchi o'zaro ta'sir baxs, dialogdir; ikkilamchi esa individniig ongi. ruxiy jarayonlarining individualligidir. “Biz madaniy rivojlanishning umumiy genetik konunini mana bunday shaklda ifodalashimiz mumkin. - deb yozadi. L.S.Vigotskiy, - bolaning madaniy o'sishida xar kanday funksiya baxolanish uchun ikki marta, ikki xil rejada paydo bo'ladi. Avval-ijtimoiy, keyin psixologik, shuningdek, shaxslararo interpsixologik kategoriya sifatida so'ng bola ichki dunyosida intrapsixologik kategoriya tarikasida".

L.S.Vigotskii kuyidagi yo'nalishni kayd knladi- muomala- intereorizasiya-ichki nutk-eksteriozasiya-tashki nutk, muomala. Demak, olimning ta'kidlashicha, birlamchi antogenetik muomala natijasida birlamchi ijtimoiylashuv yuzaga keladi.

Psixolog V.N.Myasishchev asarlarida mulokot psixologiyasining nazariy va tadbikiy muammolarga asosiy etibor karatilgan. V.N. Myasishchev o'z konsepsiyasini “Shaxsning munosabatlar psixologiyasi” deb nomlaydi. Agar kupchilik mualliflar muloqotni o'rganish kishilar o'rtasida o'rnatiladigan nutqiy kommunikasiya sifatida tadqiq etish bilan cheklangan bo'lsalar, V.N.Myasishchev uning rasmiy va ma'naviy tavsiyalarining bosh masalasiga kat'iy axamiyat beradi, uni yaxlit xolda karash ga intilib, muayyan shaxslarning o'zaro ta'sir jarayoni, ma'lum ma'noda birining ikkinchisiga bog'likligi va bir-biriga ta'sir o'tkazuvchanligi tarzida qaraydi.

Muloqot muammolari L.S.Vigotskiy ishlarida xam ko'rib chiqilgan. Uning konsepsiyasiga binoan, bolaning ruxiy rivojlanishi tugilganidan e'tiboran ijtimoiy qonuniyatlar bilan aniqlanadi, insonning tug'ilishidan tortib to butun umr bo'yi uni qurshab turgan borliq bilan o'zaro ta'sirida muloqot muxim o'rinni egallaydi. L.S.Vigotskiy bolaning ruxiy dunyosida va tashki xatti-xarakatida xal qiluvchi konuniyatni quyidagicha izohlaydi: Bolaning shaxsiy faolligini namoyon bo'lishining asosiy yuli kattalar oilan muloqoti hisoblanadi... Uning tashki olamga munosabati xamisha boshqa odam orqali munosabat bildirishdir." (11)

V.N.Myasishchevning asarlarida munosabatlar xususiyatini aniklashga keng o'rin berilgan bo'lib, ular muloqotga kirishuvchi odamlar shaxsining asosiy xususiyatlarida namoyon bo'luvchi akl, xissiyot, iroda kabilarga ta'sir etadi. U odamlar bilan munosabatga kirishishi va xulk-atvor usullarini shakllantirishning roli xakida gapirib, ular taassurotlarda va kechinmalarda aks etishini aloxida ta'kidlaydi, xamda atrofdagi kishilar uzaro munosabatda asta-sekin boyib bornshiga e'tiborni karatadi.

Shaxsga muomalaning ta'sir etish sharoitlari va psixologik omilari V.N.Myasishchev tadkikotlarida aloxida axamiyat kasb etadi. So'z ta'siriga moyillik ko'p jixatdap tashki ta'sirlarga berilish darajasiga, kayta ishontirish kobiliyatiga bog'lik. Uning fikricha, moyillik shaxsning intelektual xarakterologik barkaror xususiyati maxsuli emas, balki odamlarning uzaro munosabatlari natijasi xisoblanadi. (28)

V.N Myasishchevning ta'kidlashicha, odamlarning o'zaro munosabatlari bilan ularning bir-birini muloqotda aks ettirish o'rtasida aloqa mavjud bo'lib, mulokotda shaxsning munosabatlari turli faollik, tanlovchilik, ijooiy va salbiy xususiyati bilan aks etadi. Muloqot yoki munosabat shakli, usuli insonning insonga murojaati sifatida qaraladi.

B.G.Ananyevning fikriga ko'ra esa, muloqot faoliyatning o'ziga xos turi sifatida talkin etilishida uning aloxida va bosh tavsifi boshkalar bilan inson o'z munosabatlarini muloqot orkali amalga oshirilishidir. B.G.Ananyev

ushbu fikrni atroflicha taxlillash uchun «Inson bilish predmeta sifatida» nomli asarida quyidagi muloxazani keltiradi: “inson xulki ijtimoiy faoliyatlar kurinishlarining nafakat murakkab kompleksi sifatida namoyon buladi”, uning yordamida kurshab turgan tabiat moddiylashadi, u mulokot shaklida xar xil ijtimoiy tuzilmalarda odamlarning o’zaro amaliy ta’siri kabi gavdalanadi.(9)

B.G.Ananyev muloqotning nutkli va nutksiz, noverbal vositalaridan tashkari, uning ichki tomoni-mulokotdoshlarning bir-birini bilishga ajratadi. Uning ta’kidlashicha, muloqot vositasi yordami bilan bola dastavval kattalar tomonidan tashkil qilinadigan ta’lim va tarbiya aktiga kushiladi, sung u o’zini kurshab turgan vokelikni egallashga, idrok kilishga urgana boradi, ijtimoiy va predmetli dunyoda jamiyatda yaratilgan ashyoviy operasiyalar usuli va shakliga binoan tugri xarakat kilishga odatlana boshlaydi, ma’lum tarixiy-ijtimoiy tuzum, muayyan muhit tomonidan qabul qilingan xulk-normalari, etalonlariga moslashishga intiladi. Bu jarayon biologik va ijtimoiy omillar, mukammal ta’sir utkazish va ma’naviy vositalarni egallash xamda uzini uzi namoyon etish orqali amalga oshadi.

Muloqot subyektlar bilan ijtimoiy aloqa o’rnatish, didaktik (tarbiyaviy) funksiyani bajarish bilan birga, psixik rivojlanish jarayoni ni va inson shaxsining ijtimoiy kamolotini to’g’ridan - to’g’ri belgilaydi.

Mulokotning turli shakllari yoki boskichlari mavjud bulib, dastlabki boskichi insonning o’zi bilan o’zining muloqot kirishi x,isoblanadi. Mulokotning ikkinchi boskichi boshkalar bilan mulokotda bo’lishdir. (9)

Rus psixologi A.N.Montyev o’zining «Psixika tarakkiyotidan ocherklar» nomli asarida muloqotning uchinchi shakli-avlodlar o’rtasidagi muloqotning axamiyati tugrisida shunday yozadi: «Agar barcha katta avlod utib ketgaida, insoniyat turi yuk bulib ketmasdi, lekin jamiyatning tarakkist i ancha orkaga surilibgina emas, yukolib xam ketishi mumkin edi».

Hakikatan xam avlodlararo muloqotning mavjudligi tufayli xar bir jamiyatning o’z madaniyati, madaniy boyliklari, qadriyatlari mavjud

bo’ladiki, buning axamiyatini tushungan insoniyatning eng ilg’or vakillari uni doimo keyingi avlodlar uchun saklab keladilar, xamda tarbiya va kundalik muloqot jarayonida uni avloddan-avlodga uzatadilar.

Mulokot murakkab jarayon bulganligi uchun xam ayrim olingan mulokot shaklini taxlil kilganimizda, unda juda xilma-xil ko’rinishlar, komponentlar va kismlar borligini aniklashimiz mumkin. G .M.Andreyeva mulokotning kuyidagi tuzilishini taklif etadi:

-mulokotga kirishuvchilar urtasidagi ma’lumotlar almashinuvi
jarayon i;

-mulokotga kirishuvchi tamonlarning xulk-atvorlariga ta’sir jarayoni, -mulokotga kirishuvchi tamonlarining bir-birini idrok etishlari va tushunishlari bilan boglikbulgan murakkao psixolo1 ik jarayon. (10)

Ko’pgina olimlar mulokotning insop xayotidagi axamiyatiga tuxtalib, uning bir kator vazifalari, funksiyalarini ajratib kursatadilar. Masalan, tanikli rus olimi B.F.Lomov uning funksiyalariga kuyidagplarni kiritadi:

a) ma’lumotlar almashinuvi funksiyasi;

b) xulk-atvorni boshkarish;

v) xissiyotlar almashinuvi.

Ushbu funksiyalar G.M.Andreyeva ajratgan mulokot kismlariga xam mos keladi. Ya’ni xar bir mulokot jarayonida B.F.Lomov kayd etgan vazifalarni topish mumkin.

Muloqotning xayotimizdagi shakl va ko’rinishlariga kelsak, uning xar bir shaxsning xayotiy vaziyatlarga mos keladigan, usha vaziyatlardan kelib chikadigan kurinishlari va turlari xaqida gapirish mumkin. Lekin umumiy xolda, har qanday muloqot yo rasmiy yoki norasmiy tusda bo’ladi. Agar rasmiy muloqot odamlarning jamiyatda bajaradigan rasmiy vazifalari va xulk atvori normalaridan kelib chiksa, norasmiy muloqot - bu odamning shaxsiy munosabatlariga tayanadi va uning mazmuni usha suxbatdoshlarning fikr - uylari, niyat - maksadlari va emosional munosabatlari bilan belgilanadi.

Muloqot jarayonida odamlar so’zlaridan tashkari turli xil xarakatlar,

xolatlardan, kulgu oxanglaridan xam foydalanadilar. Mimika, oxang, to'xtashlar, xissiy xolatlar, kulgi, yigi, ko'z qarashlar, yuz ifodalari va boshkalar o'zaro muloqotning nutksiz vositalari bo'lib, ular muloqot jarayonini yanada kuchaytirib, uni to'ldiradi, ba'zan esa nutkning, muloqotning o'rnini bosadi.

Buyuk rus yozuvchisi L.Tolstoy odamlarda 97 xil kulgu turi, xamda 85 xil kuz karashlari turi borligini kuzatgan. G.M.Andreyevaning yozishicha, odam yuz ifodalari, nigoxlarning 2000 ga yakin ko'rinishlari bor. Noverbal mulokotda suxbatdoshlarining fazoviy joylashuvlari xam katta axamiyatga ega. Masalan, ayollar kuprok xissiyotlarga boy bulganliklari sababli, suxbatlashayotganda bir-birlariga yakin turib gaplashadilar, erkaklar urtasida esa doimo fazoviy masofa buladi. Olimlarning aniklashicha, bolalarni odatdagidek, ketma-ket o'tkazib o'qitganga qaraganda, ularning davra kilib, yuzma-yuz o'tkazib o'qitgan samaradorlirokdir.

Demak, ta'lim-tarbiya jarayonida mulokotning barcha vositalariga, ayniksa nutkka e'tibor berish kerak. Bolalarni ilk yoshlik chog'idanoq nutq madaniyatiga o'rgatish, muloqotchanlik xususiyatini shakllantirish kerak.
Pedagog ana shunday muloqotchanlikka ega bo'lishi kerakki, u avvalo uning faoliyatini to'g'ri tashkil etishini ta'minlasin, qolaversa, bolalarda muloqotchanlikning o'sishiga yordam bersin.

Buyuk pedagok V.A.Suxomlinskiy o'qituvchining madaniyati, muloqotchanligi xaqida gapirib, bu madaniyatning tarkibiy va asosiy qismi nutq madaniyati ekanligini ta'kidlagan zdi.

2.2 Shaxslararo munosabatlarni urganishga karatilgan metodikalar tavsifi.

Metod suzi-yunoncha (metos) bulib tadkikot, tekshirish degai - ma'noni beradi. Nazarimizda yukoridagilarga yana “yul”, “usul” suzlarini xam kiritish mumkin. Metodlar tadkikot ishlarida xam, bilim berishda xam qo'llaniladi. Ushbu bobda bilim berish metodlari haqida emas, balki fan uchun, uning rivojlanishi uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni to'plashdagi qo'llaniladigan tadqiqot metodlari haqida so'z boradi.

Psixologiya fanining empirik (amaliy) metodlari turkumidan muhim o'rin egallagan diagnostik xususiyatli metodlardan biri - kuzatish metodidir. Mazkur metod fanimizning eng kadimgi zamondan to xozirgi davrgacha ilmiy izlanuvchilarning asosiy tekshiruv qurollaridan biri bo'lib, keng ko'lamda foydalanib kelinmoqda. Lekin bugungi kunda uning obyekti, kulami yanada kengaydi, murakkab psixologik jarayonlar. xolatlar, xodisalar, kechinmalar, faoliyat va muomala xususiyatlariii o'rganish imkoniyati tug'ildi, sifat hamda mazmun jixatidan katta o'zgarishlar yuzaga keldi.

Kuzatishning texnologiyasi takomillashdi, uning yangi shakllari, vositalari, usullari paydo bo'ldi. Xolisonalik (obyektivlik) darajasi ortdi, ishonchliligini ifodalovchi mezonlar, o'lchovlar yaratildi. Buning natijasida kuzatish psixologiya fanining universal tadkikot metodlari qatoriga kirib, uning barcha soxalarida qo'llanilmokda, ayniksa, tadbikiyligi imkoniyatining yuksakligi, statistik xisoblashga beriluvchanligi xususiyati bilan boshka metodlardan ajralib turadi. Yukoridagi mulohazalardan kelib chiqqan holda uning yoritilmay kolib ketgan jixatlari, tarkiblari, yordamchi jabxalari yuzasidan muloxaza yuritamiz.

Kuzatish metodining texnologiyasi kuyidagilardan tashkil topadi:

- vokelik (atrof-muxnt, inson shaxsi)ni kuzatish okimini muayyan kismlarga, yunalishlarga ajratish (nemischa-lotnncha "kvantifikasiyalash", ya'ni eng zarur, birinchi darajali jixatlarini saralash);

- kuzatishning ko'lami (xajmi), xususiyati va u^zi^'a xosligini aniklash, ya'ni uning nimalarga karatilganini belgilabolish;
- kuzatish jarayonida barcha xolat, xodisa, alomat va tashki kiyofa, kurinishning uziga xosligini kayd kilish (ularni yozma nutkda ifodalash, ya'ni fransuzcha-lotincha "fiksasiyalash");
- kuzatish davomida tuplangan omillar, ma'lumotlar, natijalarni matematik statistik metodlar yordami oilan xisoblao chikish va mikdoriy taxdil yakunlari buyicha psixologik sifat talkinini amalga oshirish.

Psixologik kuzatish olib borishdan kuzlangan maksad mana bulardan iborat:

.kuzatiluvchi vaziyag. xolat va ob'sktni maksadga muvofik tanlash, uning skilona ekanligiga ishonch xosil kilish;

- kuzatishning dasturini ishlab chikish, uni amaliyotiga tadbiq qilish, sxematik ifodalanishni yaratish, yig'ilgan natijalarni chnzma asosida aks ettirish.

Kuzatishning obyekta va predmeti kuyidagi tuzilishga ega:

- kuzatishning obyekta - inson. gurux, jamoa va shaxslararo munosabatlar, emosional-xissiy kechinmalar, xayvonot olami, shaxsning faoliyati. ijodiyoti, muomalasi kabilarni o'rganishdan iboratdir;
- kuzatishning predmeti - insopping xilma-xil xolagi, jarayepi, xarakatning kuchi, jadalligi, uzluksizligi, dinamikasi u^ziga^ xosligi, uning xamkorlikdagi xarakati, uidagi onglilik, ongsizlik, ong osti xolatlarining kechishi, faoliyat va muomala kabilarni eksteriorizasiyalashdan tashkil topgandir;
- amaliy va gnostik xolatlar; nutk aktlari ma'nosi, mazmuni, moxiyati, yunalishi, chastotasi, ritmi, tempi, amplitudasi, davomiyligi, intensivligi, eksiressivligi, uning leksikasi, grammatikasi, fonetikasi, lingvistik kurilishi va boshkalar;
- noverbal nutk ifodasi: mimika, pontomimika va vokal mimikasi (musika ma'nosini tana a'zolari orkali ifodalash);

- vegetativ reaksiyalarning kurinishi; rangni kizarishi, okarishi, terlash, nafas olishni tezlashuvi, sekinlashuvi va kiiinlashuvi.

Kuzatishning bokichma-boskichliligi, tadrijiyligi (iyerarxi yasi) tarkiblari kuyidagilardan tashkil toiadi:

- kuzatishning maksadi, vazifalari, dasturi, kaydnomasi. bunda umumiy talablarga rioya kilish, yaxlit kayd kilish, kundalik, texnika vositalari (faktik xolatlar), natijalarning taxlili, talkini va goyalarni ilgari surish.

Kuzatishni ifodalash uslublari: tajribalarda tuplangan ma’lumotlarni alomat, belgi va simvollar orkali aks eggirish (piktogramma, chizgi, jadval, anogramma) va gurli shakl, xususiyagli bayonnomalar, kaydnomalar yuzaga keltirish.

Psixologiya fanida kuzatishning kuyidagi tularidan foydalanish mumkin: izchil, epizodli, dala sharoitli, laboratoriyaviy-sun’iy, tabiii, xronologiyali, davriy, bir martali kabilar.

Insonning mexnat faoliyatini kuzatishda kuyidagi vositalarni ko’llash maksadga muvofik:

Kuzatish metodining bir necha xil shakllari mavjud bo’lib, vazifalariga karab ularning xar biridan foydalanish mumkin: aralashib yashirin kuzatish,kuzatiluvchining psixologik portretini yaratish, aralashib oshkora kuzatish (usmirlarda yukori natijalar beradi), xulk atvor portretiki taxdil kilish va xakazo.

Kuzatilgan obyektni kayd kilishning turlari va vositalari mavjuddir: kundaliklar, foto, video, kinoapparatlarning maxsullarn, vokelikning musavvir tomonidan faktik ifodalanishi, ty’kidlovchi, ta’birlovchi, umumlashtiruvchi xususiyatlar majmuasi.

Kuzatish natijalarin umumlashtirishda ma’lumotlar mikdor va sifat jixatidan taxlil kilinadi, tajriba yakunlari buyicha g’oyalar umumlashmalar, xossalar, konuniyatlar, mexanizmlar, xolatlaring ilmiy psixologik talkini amalga oshiriladi.

Kuzatish yakunida tuplangan ma’lumotlar ilmiy xisobot sifatidarduayyan koidalarga asoslangan xolda kuyidagi tartibda joylashtiriladi; kirish, metodikalarning tasnifi, natijalarning boskichma-boskich taxlili, ularning muxokamasi, izlanishlarning xotimasi va xulosalari,amaliy xususiyatga ega bo’lgan tavsiyalar, ko’rsatmalar berilishi, foydalaniladigan adabiyotlar ruyxati va nixoyat ilovalar (xar bir kiyem uziga xos yakunlangan, tugallangan ma’no anglatishi lozim).

Kuzatish metodi yordami bilan xatto nizoli (konfliktln) vaziyatlarni kuzatish xam mumkin. Nizoli vaziyatlar turli-tuman bulishidan ka’iy nazar kuzatish jarayonida ushbu xolatlarga e’tibor berish zarur: nizoning moxiyatiga kirish, nizoning kuchayiish va uning tashki va ichki omillari, nizoni pasaytirishga qaratilgan ta’sir o’tkazuvchi vositalardan foydalanganlik, nizo yechimining topilishi, nizoli vaziyat bartaraf kilingandan keyingi psixologik xolatning tasnifi.

Kuzatish jarayonida R.Beylzaning interaksiya metodikasini (baxs, munozara jarayonida uzaro ta’sir utkazish imkoniyatini aniklash uchun) kullash ijobiy natijalar beradi:

- umumiy muammo moxiyatiga gurux, a’zolarini yunaltirish;
- gurux a’zolari tomonidan muammoni yechish yullarini baxolash;
- baxs (munozara, diskussiya) jarayonini nazorat kilish;
- umumiy fikrga kelish uchun guruxiy karor kabul kilish;
- muammo yechimiga erishishdagi gurux a’zolarining birdamligi va xamjixatligi.

Kuzatish yakunlari buyicha umum psixologik xulosalar chikarish, milliy, etnopsixologik, xududiy xususiyatlaridan kat’iy ravishda sharxlash, yosh davrlari, jinsiy xususiyatlariga taallukli muloxazalar bildirish - psixologik bilimlarning boyishiga olib keladi. Tajribalarda, kuzatishlarda tuplangan matreallar kiymatini oshirish uchun vujudga kelgan barcha omillarni psixologik taxlil kilish, statistik metodlardan unumli foydalanish zarur, toki bu mezonlar ma’lumotlarning ilmiylik darajasini yuksaltirishga

xizmat kilsin.

Kuzatish natijalarini mikdoriy taxlil qilishda statistik metodlarni quyidagi tartibda kullash lozim olingan natijalarni foizlar buyicha xisoblab chikish;

- tuplangan ma’lumotlarning urtacha arifmetik kiymatini tonish;
- son katoridagi urtacha kvadrat ogishni xisoblash (sigma)
- son katoridagi mikdorlar tarkokligini aniklash (dispersiya)
- omillar o’rtasidagi muayyan munosabatlar mavjuddigini (korrelyasion) taxlil kilish:

Ma’lumotlar, metodikalar ishonchlilik darajasini aniklash uchun Stыodent mezonidan foydalanish lozim.

Shaxsning mulokotchanlik va tashkilotchilik kobiliyatini aniklash testi yukori sinf ukuvchilarp bilan olib boriladigan psixodiagnostik chora tadbirlar va kasbga yunaltirish ishlarida keng kullanadi. Uni individual tarzda xam, guruxda xam utkazish mumkin.

Subyektiv lokal nazorat xususiyatlarini urganish surovnomasi Mazkur surovnoma S.R.Panteleyev va V.V.Stolii tomonidan Dj.Rotter shkalasini modifikasiya kilish asosida ishlab chikilgan bulib, subyektiv lokal nazoratning ustup turini aniklash uchun xizmat kiladi. Surovnoma talabalar bilan tashxis utkazish uchun muljallangai bulib, 32 ta band (26 ta xakikiy va 6 ta chal gitu vchi band) dan iborat.

Shaxslararo munosabatlar interpersonal tashxisining modifikasiyalashtirilgan varianti.

O’smirning ijtimoiy vokelikdagi o’z-o’zini qidirish, shaxsiy xususiyatlarni aniqlash jarayoni ko’p xollarda ichki nizolarni keltirib chiqaradi. Bolaligi nixoyasiga yetgan-u, xali katta bo’lmagan inson -- o’smir uchun o’zining yangi «Meni» obrazini kidirish ancha ogrikli va davomiy kechadi.

Ularga e’tibor bermaslikka urinish usmirning atrofdagilar bilan munosabatlariga buzilishiga olib kelmaydi.

Shaxslararo munosabatlar soxasida vujudga keladigai nizolar usmirlar

tomonidan emosional affektiv tarzda kabul kilinadi, ular barkamol shaxe kamolotiga tuyekiilik kilib, usmirning xayotiy faoliyatsamarasizligiga sabab buladi.

Shaxslararo munosabatlar tashxisining (T.Liri - Sobchik) modifikasiyalashtirilgan varianti shaxslararo va ichki zpddiyatlar strukturasini urganish uchun juda kulay. Empirik jixatdan isbogganganki, uz-uzini baxolash strukturasi (real «Men» va ideal «Men»)dagn jiddiy o'zaro nomuvofiklik shaxsning ichki disgarmoniyasidan darak berib, *UNING* nizo uyg'otuvchi xulk-atvoriga sabab buladi. Mazkur metodikanikg kimmati shundaki, u u^{z}–U^{zini} baxolash tizimpdagi nomuvofiklikni va uning xarakterini aniklashga kodir bulgan yagona ulchov asbobi ekanidadir.

Xilma-xil psixodiagnostik metodikalar orasida shaxslararo munosabatlarning interpersonal diagnostikasi anketalar va kup omilli surovnomalarning ijobiy tomonlarinn uz ichiga olganligi bilan ajralib turadi. Ushbu metodlar esa motivasiyalangan buziliщlar va va sinaluvchining tadkikot jarayoniga ustanovkalari ta'siridan xoli emas.

Shaxslararo munosabatlar diagnostikasi metodi T.Liri (1969) ishlab chikkan original variantdan asosan борща psixodiagnostik tadkikotlar natijalari bilan kiyoslashda asoslab berilgan talkin bilan farklanadi.. Bundan tashkari, L.N.Sobchik tomonidan sport jamoalaridagi (1972, 1974, L.Sobchik), ishlab chikarish jamoalari, talabalar jamoalari va boshka turdagi kichik guruxlardagi (L.Sobchik 1986, M.Maleshina, 1986) shaxslararo munosabatlarni o'rganish jarayonida sinovdan o'tkazilgan metodikaning verbal materialini moslashtirish ishlari amalga oshirildi. Ammo metodikapi kullash amaliyoti surovnoma xukmlarining ayrimlari mukammal tuzilmaganligi kursatdi. Bu xolat metodikani taxrirlash va moslashtirish yuzasidan kushimcha chora-tadbirlarni amalga oshirishga undadi. Shuningdek, natijalarni kayd etish va xisoblab chikishning uzgacharok kuday va tezkor usuli ishlab chikildi.

Shaxs atrofdagilar bilan o'zaro ta'sirning dolzarblashgan jarayonidagi

xatti - xarakatlarida namoyon bo’lishiga asoslanib Timoti Liri empirik kuzatishlarni shaxslararo o’zaro ta’sirining 8ta umumiy, yoki 16 ta tobora konkretlashtirilgan oktantlari - variatnlari kurinishida sistemalashtirgan. Shaxslararo xulk-atvor tiplariga muvofik jami 128 ta anchagina oddiy tavsif-epitetlardan iborat surovnoma ishlab chikilgan. Sifat tavsifi u yoki bu shaxslararo munosabatlar variantini aks ettiruvchi ustuvor tiplarni aniklashni kuzda tutadi. Oktantlarning ifodalanganlik darajasi tegishli ballar va shaxsning ma’lum tavsiflari bilan belgilanadi. Oktantlarning kutbiy tavsiflariga tuxtalib utamiz.

Shaxslararo munosabatlarniig dastlabki (1, -2- -3, -4 -) tur-ta tipi nokonform tendensiyalar ustunligi va dezeyuktiv (konfliktli) kurinishlarga moyillik (3 - 4), fikrlarning kuprok mustakillgi va u3 nuktai nazarini ximoyalashda kat’iylik, liderlik va us'uvorlik tendensiyalari (1 - 2) bilan xarakterlanadi. Krlgak turtta (5, -6, -7, _8_) oktant aksincha kartinani namoyon etadi: konform tendensiyalar usgunligi, atrofdagilar bilan alokalarda kongruentlik (7,8) , uziga ishonmaslik, atrofdagilar fikriga yon bosish, murosaga moyillik (5.6)ni bildiradp.

Psixogrammada oktantlar berk tuzilma sifatida berilib, uning chegaralarida shaxslararo munosabatlardagi xulk-atvor uslubga xos xususiyatlar joylashtirilgan. Ana shu shaxslararo • munosabatlardagI Xulk-atvor tiplariga muvofik tarzda 128 ta sod,:a, turli xarakterli xususiyatlarni aks ettiruvchi epitetlar tuzilgan. Metodskaning modifikasiyalashtirilgan variantida maxsus javob marakas i mavjuch bulib, unda 1 dan 128 gacha bulgan rakamlar shunday joylashtirilganki, xar bir oktant buyicha ballarni xisoblash deyarli avtomatlash'G irshtadi.

2.3. O’smirlarning shaxe sifatlari shaxslararo munosabatlar determinanti sifatida.

O’smirlarda shaxslararo munosabatlarning psixologik asoslari pi urganish maksadida bizlar Shaxslararo munosabatlar interpersonal tashxisining modifikasiyalashtirilgan varianta testidan foydalandik (T.Liri - Sobchik).

Shaxe atrofdagilar bilan uzaro ta’sirning dolzarblashgan jarayonidagi xatti-xarakatlarida namoyon bulishiga asoslanib Timoti Liri empirik kuzatishlarni shaxslararo uzaro ta’sirining 8ta umumiy, yoki 16 ta tobora konkretlashtirilgan oktantlari - variatnlari kurinishida sistemalashtirgan. Shaxslararo xulk-atvor tiplariga muvofik jami 128 ta anchagina oddiy tavsif-epitetlardan iborat surovnoma ishlab chikilgan. Sifat tavsifi u yoki bu shaxslararo munosabatlar variantini aks ettiruvchi ustuvor tiplarni aniklashni kuzda tutadi. Oktantlarning ifodalaiganlik darajasi tegishli ballar va shaxsning ma’lum tavsiflari bilan belgilanadi. Oktantlarning kutbiy tavsiflariga tuxtalib utamiz.

Shaxslararo munosabatlarning dastlabki (1, -2, -3, -4 -) turtta tipi ыokonform tendensiyalar ustunligi va dezыoktiv (konfliktli) kurinishlarga moyillik (3-4), fikrlarning kuprok mustakilligi va uz nuktai nazarini ximoyalashda kat’iylik, liderlik va ustuvorlik tendensiyalari (1 - 2) bilan xarakterlanadi. Krlgan turtta (5, -6, -7, -8 -) oktant aksincha kartinani namoyen etadi: konform tendensiyalar ustunligi, atrofdagilar bilan alokalarda kongruentlik (7-8), uziga ishnomaslik, atrofdagilar fikriga yon bosish, murosaga moyillik (5,6)ii bildiradi.

Shaxslararo munosabatlar interpersonal tashxnei metodikasining natijalari kuyidagi jadvalda uz aksiii topgan.

O’smirlarning Dolzarb-Meniga taallukli natijalarning markazii tendensiyasi kuyidagi manzarani ochib berdi:

Xukmron-liderlik shkalasi urtacha kiymati 10.09, Mustaqil ustuvorlik shkalasi urtacha kiymati- 11.41, I ugri - tajovuzkor shkalasining urtacha kiymati- 13.18, Ishoichsizlik - skeitiklik shkalasi urtacha kiymati- 6.85, Itoatkor - tortiichoklik shkalasi urtacha kiymati - 6.57, Bog’liklik - buysunuvchanlik shkalasi urtacha kiymati kursatkichi - 6.5, Xamkorlik - koivensiallik shkalasi buyicha urtacha kiymat - 4.53 va Mas’uliyatli - bagrikenglik shkalasi urtacha kiymati esa- 5.51 ni tashkil etganini kursatdi.

Shaxslararo munosabatlar interpersonal tashxisi metodikasining Ideal-Menga taallukli markaziy tendensiya kursatkichlari kuyidagi jadvalda keltirilgan.

Shaxslararo munosabatlar interpersonal tashxisi metodikasiningmarkaziy tendensiya kursatkichlari (Ideal-Men)

3.2-jadval

Shkalalar nomi	Urtacha	Standart ogish	N
X,ukmron - liderlik	7.56	2.36	50
Mustakil - ustuvorlik	8.64	2.57	50
Tugri - tgjovuzkor	8.39	1.98	50
Ishonchsizlik - skeptiklik	4.98	1.87	50
Itoatkor - tortinchoklik	6.97	1.74	50
Bogliklik	5.94	1.58	50
Xdmkorlnk	12.01	3.25	50
Mas’uliyatli - bagr	9.35	3.01	50

O’smirlarning Ideal-Meniga taallukli natijalar taxdili esa markaziy tendensiyaning biroz boshkacha manzarasini ochib berdi:

Xumron-liderlik shkalasi urtacha kiymati 8.06, Mustakil - ustuvorlik shkalasi urtacha kiymati - 9.72, Gugri — tajovuzkor shkalasi \'rtacha kiymagi- 7.79, Ishonchsizlik — skeptiklik shkalasi urtacha kiymati- 5.7.3, Iloatkor — tortinchoklik shkalasi urtacha kiymati - 6.85, Bogliklik — buysunuvchanlik shkalas;: urtacha kiymati kursatkichi — 6.62, Xamkorlik

— konvensiallik shkalasi urtacha kiymati - 11.83 va Mas'uliyatli - bagri kenglik shkalasi urtacha kiymati esa — 9. Mni tashkil etganini kursatdi.

Mulokot - ikki yoki undan ortik odamlarning uzaro bir - biriga ta'sir etishi. Odamlar urtasida axborot almashini, uzaro ta'sirning yagoыa yulini ishlab chikib uzgalarni idrok kilish va tushunib baxolash xaraktsriga ega.

O'smirlarda mulokotchanlik kobiliyatlarini urganish maksadida ular bilan shaxsning mulokatchanlik va tashkilotchilik kobiliyatlarini urganish metodikasidan foydalanildi. Mazkur metodika kommunikativ va tashkilotchilik urtasidagi bogliklikni urganish imkoniyatlarini oyeradi. Metodika savolnomasi 40 ta bulib, ulardan 20 tasi kommunikativ kobiliyatlarga 20 tasi tashkilotchilik kobiliyatlarini urganishga karatilgan.

Natijalarni kayta ishlash kuyidagicha amalga oshiriladi. Ya'ni tekshiruvchilarni javoblarini dishifrator bilan solinpirio, kommunikativ va tashkilotchilik kobiliyatlariga mos kelgan variant i xisoblab chikiladi. Kommunikativ va tashkilotchilik kobiliyatlarini baxolash koeffisenti kuyidagi formula orkali xisoblab chikiladi.

$(Kk)_k$ tugri kelgan javoblarning soni, x 0,05

$(Kt)_k$ tugri kelgan javoblarning soni x 0,05

Sinaluvchilardan olingan natijalar mikdor va sifati jixati taxlil kilinib, mikdoriy taxlil natijalari jadval va diagrammalarda aks ettirildi.

O'smirlarning gender farklari natijalarning jadval kurinishi:

3.3-jadval

					jadval
Sinaluvchilar	Past	O'rta past	O'rta	yuqori	juda yuqori
Usmir ugil	16%	28 %	27 %	23 %	15%
U s mir kiz	20%	22%	31 %	12 %	15 %

O’smirlarning gender farklari natijalarning jadval kurinishi:

3.3-jadval

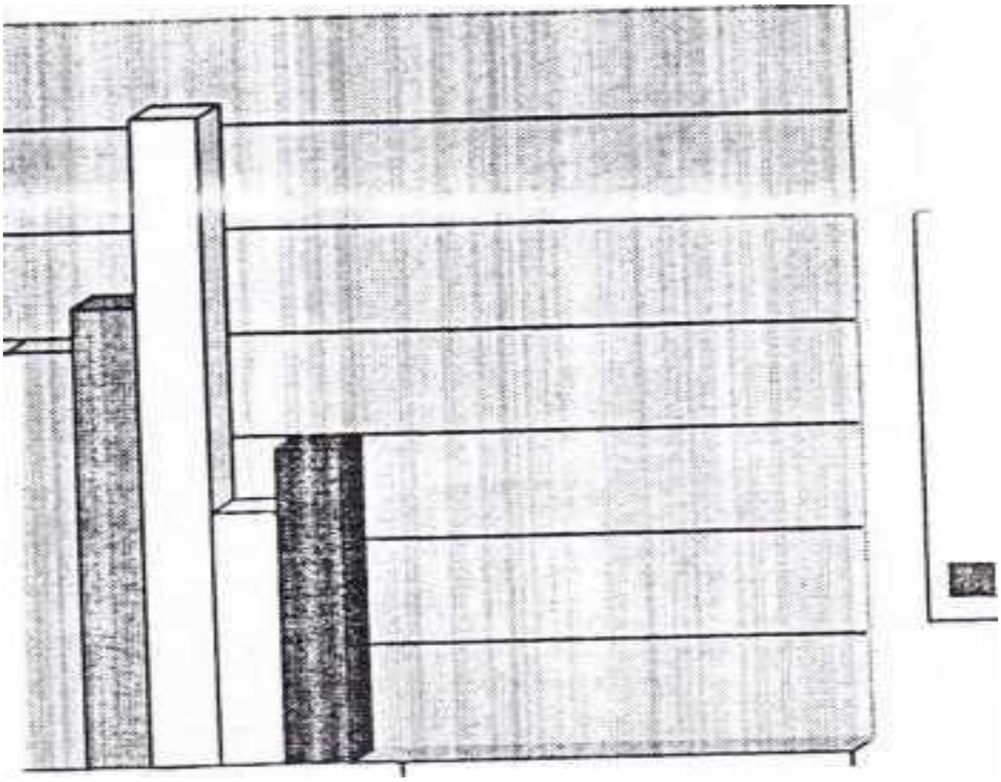

Jadval natijalariga asoslanib quyidagicha sifat tahlil amalga oshirildi, ya’ni sinaluvchilarning 16 % va 20% ida natijalar past ko’rsatkichga ega ekailigi bilan belgilanib, ularda kommunikativ va tashkilotchilik qobiliyatlari past darajada ekanligi bilan beliganadi. Ularda muloqotga kirishishga nisbatan tortinchoqlik ko’shilmaslik kabi sifatlari ko’zga tashlanadi. Shuningdek, sinaluvchnlarda atrofdagilarni uyushtira olish, jamoani jipslashtirish holatlari kuzatilmadi.

O’rtadan past ko’rsatkich o’smir qiz sinaluvchnlarda ustunligi bilan harakaterlanadi, ya’ni qizlarda 22 va o’smir o’g’illarda 28 % ni tashkil qiladi. Bu sinaluvchilarda kommunikativ va tashkilotchilik qobiliyatlari o’rtadan past darajani tashkil qiladi. Ular muloqotga intilishmaydi, ya’ni guruhda o’zini yigitkin tuta olmaydi, vaqtni yolgiz o’tkazishni

ma'qul ko'radi, o'zlarini tanishuvlarini chegaralab qo'yadi, odamlar bilan muloqot o'rnatishga va auditoriya oldida gapirishga qiynaladi, o'z fikrinn ximoya qila olmaydi, kun ishlarda mustaqil qaror qabul qilishda, o'zini chetga tortishni afzal ko'radi. Sinaluvchilar orasida o'rtacha ko'rsatkich 31 % va 27 % ni tashkil qiladi. Unga ko'ra kommunikativ va tashkilotchilik qobnliyatlari o'rta darajani tashkil kiladi. Ular odamlar bilan muloqot o'rnatishga intiladi. o'zlarin tanishlarini sonini chegaralamaydi, uz fikrini ximoya kila oladi. Ishlarini rejalaydi, lekin kobiliyatlarini yukori turgunlik bilan ta'riflaydi. Ular malakalarini maksadida uz ustilarida ishlashlari, nutk boyliklarini to'ldirib borishlari lozim. Shuningdek ulardagi tashkilotchilik qobiliyatlarini o'stirish uchun shaxs sifatlarini tarbiyalab borishlari kerak.

Ayniksa, sinaluvchilar orasida kommunikativ va tashkilotchilik qobiliyatlari 23 % va 12 % da yukori darajada ekanligi aniqlandi. Unga kura, ular yangi vaziyatlarda o'zini yo'qotmaydi, atrofdagilar bilan juda tez chiqishadi, tanishuvlar doirasini har doim kengaytirishga intilishadi, jamoat ishlari bilan shug'ullanadi, yakinlari va do'stlariga yordam beradi. Jamoa tadbirlarini tashkil qilishda qatnashadi, og'ir vaziyatda mustaqil qaror qabul qila oladi. Ular uchun biror narsani qilishda aytish xam, majburlash xam, shart emas, balki bunga ular o'z intiqlari, intilishlari bilan yondashishga harakat qiladilar.

Juda yukori ko'rsatkich, o'smir qizlar guruhida ustunligi bilan harakaterlanadi. Ayniqsa, bu o'smir o'g'illarda juda past, ya'ni 15 % va 5 % ko'rsatkichni tashkil qiladi. Ular muloqot va tashkiliy faoliyatga katta extiyojni his etishadi. Shunga faol intilishadi, og'ir vaziyatlarda tez yo'l topa olishadi. Yangi jamoda o'zini yigitkin tutishadi. Tashabbuskor muhim ishda yoki murakkab vaziyatda mustaqil qaror qabul qilishni afzal ko'radi, o'z fikrini himoya qila olishadi, do'stlari ularning fikrlari bilan ish tutishlariga intiladi. Tanish jamoaga jonlanish kirgiza olishadi. Xar xil

o'yinlarni yaxshi ko'rishadi. O'zlarining kommunikativ va tashkilotchilik faoliyatlarini qoniqtiradigan ishlarini izlab yurishadi.

Metodika natijalardan ko'rinadiki, shaxsda muloqotchanlikni rivojlanishi ulardagi tashkilotchilik qobiliyatlarining shakllanganlik darajasi bilan bog'liqdir. Muloqotchanlik kuchli bo'lgan insonlarda tashkilotchilik qobiliyatlar ham ustivor ahamiyatga egaligi bilan belgilanadi.

Insonl arda tashabbuskorlik va muoqatchanlik yuqori yoki past darajada rivojlangan bo'ladi. Nima uchun ayni bir jamiyatning o'zida shunday sezilarli farqlar yuzaga keladi? Bu savolga javob berish uchun biz o'z nzlanishimizda Dj. Rotterning nazorat lokusini aniqlash metodikasiga murojaat qildik.

Dastlab, nazorat lokusini aniqlash harakati 60-yillarda AKShda Dj. Rotter tomonidan amalga oshirilgan. U ikkita xolatga asoslanadi. Birinchidan, odamlar o'zlari uchun axamiyatga ega bo'lgan hodisalarni qanday qilib va qayerda lokalizasiya qilishiga qarab bir-birlaridan farqlanadilar. Lokalizasiyaning ikkita polyar turi mavjud. Birinchi xolatda, inson o'zi bilan sodir bo'lgan hodisalar tashki kuchlar — boshqa odamlarning holatlari va x.k. lar natijasi deb qabul qilinadi. Ikkinchi holatda ahamiyatli xolatlarni o'zining shaxsiy faoliyati natijasi sifatida tahlil qiladi.

Ikkinchidan, nazorat lokusi shaxs uchun harakterlidir, u o'zi to'qnash keladigan istalgan turdagi vaziyatlar va hodisalarga nisbatan universaldir. Nazoratning bu turi shaxs xulkini harakterlaydi, bu teng ulushda ijtimoiy hayotning turli sohalariga taalluqlidir: muvaffaqqiyatsizlik hollarida ham, yutuqlar soxasida xam.

Ekstremal vaziyatlar shaxs xulki va xususiyatlarinnng turli shakllari bilan eksternallik o'rtasida aloqa o'rnatdi. Internallar, eksternallardan farkli o'laroq, boshqalarning ta'siriga kam bo'ysunadilar, qarshiliq bildiradilar, o'zlari ustidan hukmronlikni sezsalar, ular eksternallarga

nisbatan o'z erkinliklarini yo'qotishga qarshi kuchlirok kurashadilar. Internallar nazorat ostida ishlagandan ko'ra yakka tarzda ishlasalar ko'prok samara beradilar. Eksternallar uchun esa buning aksi xarakterlidir.

Internallar va eksternallar turli ijtimoiy holatlarni tasniflash uslublari, ma'lumotlarni olish usullari za ularni uzatish mexanizmlari bo'yicha. farq qiladilar. Internallar faolrok tarzda ma'lumot qidiradilar va odatda eksternallarga nisbatan vaziyat to'g'risida ko'proq ma'lumotga ega bo'ladilar.

Biror vaziyatda internallar ushbu vaziyatda ishtirok etayotgap shaxslarga javobgarlikii topshiradilar. Internallar ko'p hollarda eksternallarga nisbatan vaziyatni oldini olabiladilar.

Shaxslararo munosabatlar bilan internallik va eksternallikni bog'lovchi izlanishlar shuni ko'rsatadiki, internallar ko'pincha mashxur, ochik ko'ngil, o'ziga ishongan va sabrlidirlar. Internallarda eksternallarga qaraganda o'z salomatligiga faolrok pozisiya mavjud: ular o'zlarining holatlari to'g'risida ko'prok ma'lumotlarga egalar, o'zlarining salomashigi to'g'risida ko'prok qayg'uradilar, profilaktik yordamga ko'proq murojaat qiladilar.

SND (Subyektiv nazorat darajasi) so'rovnomasi ko'rsatkichlari faoliyatni boshqarish tizimining iyerarxik tuzilmasi tamoyiliga muvofiq ravishda tashkil qilinganki, individual SNDning umumlashgan, faoliyati ning shaxsiy vaziyatlariga invariant bo'lgan ko'rsatkichini, umumlashganlikning o'rta darajasining ikki ko'rsatkichi va bir qancha vaziyat ko'rsatkichlarini o'z ichiga oladi.

Subyektiv nazorat darajalari natijalari.

3.4-Jadval

№	Shkala	Internallik kursatkichi	Urta axamiyat	Standart ogish	Eksternallik kursatkichi
1	Umumiy tasnif	78-55	42,4	24,3	34-1 1
2	Yutuklar soxasi	32-21	.19,2	8,2	12-3
o 3	Muvaffakiyatsizliklar Soxasi	24-19	1 1,2	7.7	9-4 1 !
4 : Shaxslararo munosabat		12-10	4.1	3,9	II-1 ________
5 Salomatlik va kasallik		11-8 | 5.5		4,0	1 1 | o- 1

Yettita shaklaning har biri bo'yicha minimal va maksimal ahamiyat aniqlangan. Bu ikkita ko'rsatkich o'rtasidagi farq uchga bulinadi, yettita shkalaning har biri bo'yicha alohida tarzda kuyi, o'rta, yuqori ko'rsatkich darajasiga mos keladi. Shunday qilib, biz xar bir omil bo'yicha shaxsning individual harakteristikasining internalli '' va eksternalliga muvofik keluvchi raqamli ahamiyatlarni oldik.

Olingan tajriba ma'lumotlarini tahlil qilib biz shu parsaga e'tibor qaratdikki, qizlar va yigitlar o'rtasidagi farq sezilarlidir. Shu narsa o'ziga e'tiborni tortadiki, qizlar va yigitlar orasidagi eksternallarga nisbatan internallar kamroqdir. Boshkacha qilib aytganda, ko'pchilik (qizlar 28,6%, yigitlar 35,7%) o'zfaoliyatlari va o'zlari uchun hayotda ahamiyatli bo'lgan vaziyatlar o'rtasidagi aloqalarni ko'rmaydilar, o'zlarinpi ularning rivojlanishini nazorat qilishga qodir emas dsb hisoblaydilar, hayogdagi ko'plab holatlar boshqa odamlarning yoki hodisalarning natijalari, ya'ni ularning o'z shaxsiyatiga bog'liq emas deb biladilar. Shaxslararo munosabatdagi quyi internallik ham shundan dalolat bsradiki, yigitlar va qizlar, ularning insonlar bilan munosabatlari qay tarzda yo'lga qo'yilishi sababli o'zlaridan javobgarlikni «olib tashlashadi». Munosabatlar harakteri, ularning nuqta nazaridan, umuman vaziyat va boshqa odamlar, munosabatda bo'lgan sheriklariga bog'liqdir. u holat moslashgan harakterga ega va shaxslararo munosabatda konstruktiv holat sifashda qaralishi mumkin emas. Munosabat bo'yicha subyekt shuni tushunishi va

qabul qilishi kerakki, o'zaro munosabatlar harakteri butunlay ikkala tarifning «ta'siri»ga bog'liqdir, ya'ni o'zi ham javobgardir.

Shu narsa qiziqki, qizlar va yigitlarda internallikda: ishlab chikarish va salomatlik munosabatlarida yukoridir.

Psixologik adabiyotlarda subyektiv nazoratning quyi darajasi (eksternallik) quyi emosional mustaxkamlik, quyi o'zini boshqarish va yuqori bosim bilan **bog'liq.** Shu narsa tushunarliki, agarda odam tashqi omillarga nisbatan ko'prok bog'liqlik sezsa, o'z navbatida emosional holatning yuqori bosimi yuzaga keladi.

Bob buyicha xulosa

Ushbu bobda usmirlarda shaxslararo munosabatlarniig namoyon bulishini aniklashga bagishlangan psixodiagnostik metod|, kalarga tuxtaldik. Ular Shaxsning mulokotchanlik va tashkilotchilik kobщщyatini aniklash testi (KOS 1) Shaxslararo munosabatlar interpersonal tashxisining modifikasiyalashtirilgan testi (G.. !'iri - Sobchik) xamda Subyektiv nazorat darajasini aniqlash metodikasiga to’xtaldik.

Tadkikot natijalaridan ma’lum bulishicha, barcha o’smir yoshidags ugil bolalar va kiz bolalarning mulokotchanlik va tashkilotchilik ko\)ILIYaTIch munosabatlari urtasida sezilarli tafovutlar mavjud

Shaxs sifatlarnni eksperimental o’rganish **natijalari taxlili.**

Shaxsning psixik tarakkiyoti uning aktiv faoliyati jarayonida insoniyat tuplagan ijtimoiy - tarixiy tajribani o’zlashtirish yuli bilan amalga oshadi. Xar kanday faoliyat xam ijtimoiy xarakterga ega va kishilar o’rtasida turlicha taksimlangan. Shu tufayli faoliyatini tashkil etish uchun kishilar o’rtasida muloqot bo’lishi talab kilinadi. Aynan kattalar bilan bo’ladigan muloqot tufayligina bola ijtimoiy - tarixiy tajribani o’zlashtiradi, bu tajribani o’zlashtirish jarayonida esa u psixik jixatdan rivojlanadi. Demak, bolaning kattalar bilan muloqoti bola psixik rivojlanishining muxim omilidir.

Psixolog M.I. Lissining ta’kidlashicha, muloqot kishilarning xar qanday o’zaro ta’siri emas, balki shunday o’zaro ta’sirki, bu jarayonda uning kar bir qatnashchisi aktiv bo’lib, subyekt sifatida, shaxs sifatida nomoyon bo’ladi.

Muloqot insoning boshka zaruriyatlar, oziq-ovqatga, issiklik, ta’surotlar olish, aktivlikka, xavfeizlikka intilish, kabi extiyojlardan farklanuvchi o’ziga xos extiyojni kondirishga qaratilgan. Muloqotga extiyoj o’zini va boshka kishilarni shaxs sifatida anglashga, ya’ni o’ziga va boshqalarga baxo berishga qaratilishida ifodalanadi. Shuning uchun muloqot jarayonidagi psixologik maxsulot - boshka kishining va o’zining obrozi bo’lib, shu tufayli inson uz faoliyatini boshqara oladi.

Muloqot shaxslararo munosabatlarining vositasi bo’lib, uning yordamida

odamlar bir-birlari bilan psixik jixatidan o’zaro aloqaga kirishadilar, bir-birlariga ta’sir o’tkazadilar, bir-birlarini tushunishga erishadilar, muayyan tasavvur obrazlarini yaratadilar, u yoki bu imkoniyatlarini anglaydilar xamda baxolaydilar.

Mulokot ijtimoiy psixologik xodisa, ilmiy turmushiing barcha soxalarida bevosita ishtirok etib, insonlar xamkorlik faoliyatiningliyatining moddiy, ma’naviy, emosional, motivasion, kognitiv va regulativ. kirrolarining xam obyektiv, xam subyektiv extiyoji sifatidan vujudga keladi ijtimoiylashuv va komolotning asosiy omili, negizi, mexanizimi vazifasini bajaradi. Mulokot muvaffakiyatining negizi shaxsning psixik dunyosi, extiyojlari motivasiyasi xarakter xislati, indivudual - tigyulogik xususiyati, kobilyat etikodi akil zakovati kabi insonlarning fazilatlari, sifatlari namoyon bulishi, kechshi, rivojlanishi xisoblanadi. Muloqot jarayonida mulqkotdoshlarning tasavvurlari, qiziqishlari, xis - tuygulari, xatti-xarakatlari, ko’nikmalari, vokelik natijasini oldiidan sezish, payqash ta’sir o’tkazish uslubini tarkib toptirishi mumkin.

Muloqotning inson psixik tarakkiyotiga ijobiy ta’siri muammosi L.S. Vigotskiy, S.L. Rubinshteyn, A.N.Lsontыv, .1 . Anonyev, A.B. Zaporojes, A.A.Badalev, B.F. Lomov, A.A. Liontyev, M.I. Lisina tadqiqot ishlarida yoritib berilgan.

Muloqotning eng muxum qirralaridan biri muloqot ishtirokchilari doimo bir-birlarini tushunishga xarakat qiladilar. S.L. Rubinshteyining ta’kidlashicha, kundalik xayotda odamlar bilan mulokot o’rnatar ekanmiz, bpz ularning xulk-atvoriga oriyentirovka kilamiz. Bunda biz odamlarshpp tashki kiyofalarning mazmunini “ukiymiz” va shu tarika ichki psixologik rejaga yega bo’lgan konteketdagi matining moxiyatini ochamiz. Bunday “o’kish oid zumdz amalga oshiriladi, chunki muloqot jarayonida bizda sherigimiz xulk- atvoriga nisbatan u yoki bu darajada avtomatik tarizda faoliyat kursatuvchi psixologik ma’io xosil buladi. Mulokotdagi sherigimiz tashki va ichki dunyosini xususiyatlarini “ ukinGning anikligi uzaro bir

birini tushunishga t’sir etadi.

(Rubenshteyn S.L. Prinsipы i puti razvitiya psixologii. M.-1949.-1 80 s)

Ma’lumki, XX asrning 30 yillarida xozirgi vaktgacha uz axamiyatini yukatmagan L.S.Vigotskiyning psixika rivojlanishining madaniy tarixiy nazariyasi yaratiladn. Olimning ta’kidlashicha, bolaning dunyoga kelishi rivojlanishining sifat jixatdan yangi boskichiga utish bilan xarakterlanadi. Bu boskich ijtimoiy rivojlanish bulib, bunda bola xayotfaoliyatining asosiy sharti boshkalarning faoliyatni xisoblanadi. Kattalar bolani parvarish kiladilar va tarbiyalaydilar. Shu sababli gudakning xdr kanday extiyoji rivojlanish jarayonida asta-sekin uning boshka kishilar, ular bilan aloka urnatish va mulokotda bulish extiyoji bulib koldi. Predmetlar bilan kilanadigan faoliyat xamda kattalar bilan buladigan mulokot S.L.Vigotskiy tomonidan rivojlanishining xarakatlanuvchi kuchi sifatida karalgan va ular inson psixik xayogini shakllantantiruvchi omil deb belgilangan.

S.L.Vigotskiy atrof muxitiing psixika shakllanishiga ta’sirini tushuntirib berishga urinar ekan, xayot sharoitlari bola psixik rivojlanishiga bevosita ta’sir etishiga kobil emasligi xakidagi nuktai- nazarga taya nad i. Aynan bir xil sharoitlarda psixikaning turli xususiyatlari vujudga kelishi mumkin. Psixikaning rivojlanishi, avvalom bor, bola muxit bilan kanday uzaro munosabogda bulishiga boglik, S.L.Vigotskiy fikricha, m\x,it bolaga turlicha ta’sir etadi. Uning ta’sirini tushu nish uchun esa nafakat muxitda ruy beradigan, balki bolaning uzida xam kuzatiladigan uzgarishlarni inobatga olish lozim. Bolaning psixik rivojlanishida muxitning rolini bunday tushunish tadkikatchiga “rivojlanishning ijtimoiy vaziyati” tushunchasini fanga kiritish imkonini yaratadi. “rivojlanishning ijtimoiy vaziyati” S.L.Vigotskiy fikriga kura, bolaning muxitga “affektiv m u n o s ab ati ’ ’ I n a k-;: i da namoyon buladi. Shunday kilib, L.S.Vigotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasida bolaning psixik rivojlanishi tugilgandap boshlab ijtimoiy konutshyatlar bilan belgilanishi, insoning tugilishidan to butun umr buyi uni kurshab turgan borlik bilan uzaro ta’sirida mulokot muxim urin

egallashiga asosiy urgu beriladi... Uning ta’kidlashicha, bolanit shal.sh; ^aolli.ini na^.o^n bulishining asosiy yuli-kattalar bilan mulokoti x,isoblanadi. “Uning tashki olamga munosabati xamisha boshka odam orkali munosabat bildirishdir”. (Vigotskiy L.S. Sobr, sochi,-ML983.1 z. 302 b.). Psixolog B.G.Ananyev mulokot kategoriyasiga tuxtalib, uning ukituvchining baxolash ta’siri xususiyatiga, tarbiyaviy imkoniyatlariga, ukuvchilarning akliy va axlokiy rivojlanishiga muxim omil ekanligini mukammal taxlil kilgan. B.G.Ananyevning fikricha, mulokot (|)aoliyatning uziga xos turi sifatida talkin etilishida uning aloxida va asosiy tavsifi boshkalar bilan u orkali inson uz munosabatlarini amalga oshirishda ifodalanadi. Uning ta’kidlashicha, “Inson xulki ijtimoiy faoliyatlar kurinishlarining murakkab majmuni sifatida namoyon bulib uning yordamida atrof tabiat moddiylashibgina kolmay, balki u mulokot shaklida turli ijtimoiy tuzilmalarda odamlarning uzaro amaliy ta’sir kabi gavdalanadi xam mulokot faoliyati shaxsning individual rivojlanishi ijtimoiy determinasiyasining xususiyatini belgilaydi va ma’lum ma’nola ipsonnipg psixik jixatdan tarkib topishida ishtirok etadi. .G .Ananyev muloxozalariga kura mulokot ijtimoiy ipdividnnng faoliyati sifatida doimo nazarga olinavermaydi. Shunga karamasdan. ayian kommunikasiyasining shaxsga oid tavsifi shariatni tushunish imkoniyatini beradi xamda ijtimoiy xayotning turli shakllarida kommunikasiyaning dinamikasini, uning tuzilashi va rivojlanishi mexanizimini determinasiyalaydi. B.G.Ananyev mulokotni urganishning umummetodologik masalalarini taxlil kilib, bu xodisaning kup darajali, iyerarxik tuzilish va kun ulchovli psixik tuzilma ekanligiga axdmiyat bergan xamda shunga mos ravishda uni makro, mize, mikro darajalarga ajtarishni tavsiya kilgan. Uning fikriga kura, unda mulokotga kirishuvchilar uziga xos tarzda yashaydilar,xdr xil turdagi jamoalarning a’zolari sifatida gavdalanaladilar, yakin atrofdagilar bilan bevosita mulokot urnatadilar, shunint dek faoliyatning subyektlari sifatida uzaro ta’sir kiluvchi odamlar individual tavsiflari unda shakllanadi va amalga oshadi. B.G.Ananyev

mulokotning ijtimoiy xodisa bulish bir vaktda uning individalligini xam ta’kidlaydi.

Mulokot subyektlar bilan ijtimoiy al oka urnatish, didaktik funksiya bajarish bilan birga psixik rivojlanishjarayonini va inson shaxsning ijtimoiy kamolotini tugridan tugri aniklaydi.

Xamkorlik faoliyati shakllaiishining murakkablashuvi tufayli mulokotning roli kuchayadi va kurinishlari shaxsning umumiy kiyofasi xamda aloxida uning tarkiblari, xarakter va kobiliyatlari, emosional-irodaviy, motivasion extiyojiy, ong va uz-uzini anglash soxalari shakllanishida uzgaradi.

Shunday kilib, mulokot shaxslararo munosabatlar vositasi xamda faoliyat turlaridan biri sifatida karalishi mumkin xamda u inson psixik rivojlanishida muxim omillardan biri bulib xisoblanadi. izning tadkikot ishimizda aynan shu jixatlar metodologik asos sifatida kabul kilingan va eksperimental diagnostika xam shu asosga mos ravishda utkazilgan.

XULOSA

O’smirlik davrida “Men” shakllanadi. Uning atrofdagilarga ayniksa, o’z-o’ziga bo’lgan munosabati qiziqishlari qadriyatlari yo’nalishi, keskin o’zgaradi. Uning o’z shaxsiga bo’lgan e’tibori keskin kuchayadi.

Bu davrda naydo bo’ladigan “kattalik” hissi atrofdagilar bilan munosabatlarini ham belgilaydi.O’z-o’ziga nisbatan baho turli sifatlar va shaxsning orttirilgan tajribasi, shu tajriba asosida bo’lgan yutuqlariga bog’liq holda turli bo’lishi mumkin, ya’ni bir ish, **yutuq** yuzasidan orti ketsa boshqasi ta’sirida aksincha pastlab ketishi mumkin. Bu baxo aslida shaxsga boshqalarning real munosabatlariga bog’liq bo’lsa-da, aslida u ongli tizimdagi mezonlarga, ya’ni uning o’zi subyektiv tarzda shu munosabatlarni qanchalik kodlashiga bog’liq tarzda shakllanadi. Va yukoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda quyidagicha xulosalar chiqarishimiz mumkin:

O’smirlarning shaxslararo munosabatlarini - psixologik jihatlari ularning Real-Men va Ideal-Meni o’rtasidagi o’zaro munosabatlar bilan belgilanadi;

O’smirlarning shaxslararo munosabatlarn jnnsiy farqlar tomonidan determinasiya qilinishi aniklandi.

O’smirlarning shaxslararo munosabatlarn ularning individual xususiyatlari bilan belgilanadi.

TAVSIYALAR

- Har bir darsda va darsdan tashqari mashg’ulotlarda o’qituvchilar o’quvchilarda ongli ravishda tarbiyaviy ta’sirlarni kuchaytirishi lozim:
- Psixologik o’yinlardan o’kuv faoliyatida o’zni anglashni rivojlantirish maqsadida darslarda keng qo’llanilishi o’smirning muloqotchanlik malaka va ko’nikmalarini yaxshi o’zlashtirilishiga sabab bo’ladi:
- Psixologik o’yinlardan keng foydalanish tavsiya qilinadi, o’quvchilarning ijodiyligini oshirish, munozaralarni tashkil etish va unda ishtirok etishni rivojlantirish
- o’qituvchilar va maktab psixologlari uchun o’quvchilarning individual xususiyatlarini bilib olishga, o’quv faoliyatidagi ayrim kamchiliklarni aniqlashga imkoniyat bsrishini hisobga olish maqsadga muvofiqdir.
- O’kuvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan xolda dars o’tish, ularga individual yondashish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar ro'yxati

3. Karimov I.A. Asosiy vazifamiz - vatanimiz tarakkiyoti va xalkimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir. - T.: Uzbekiston, 2010.
4. Karimov I.A. Barkamol avlod O'zbekiston taraqqiyotiing poydevori-T.: Shark, 1997-63 b.
5. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi.-T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 2000-245 b.
6. Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shaxri. T.: A.K,odriy nomidagi nashriyot. 1993. 224 b.
7. Ageyev V.S. Mejgrunnovoye vzoimodeystviye. -M.: MGU, 1990-240 s
8. Anonyev B.G. o problemox sovremennogo chelovekozkaniya. —M., 1977.
9. Andreyeva G.M. Sosialnaya psixologiya. Izd.MGU. -2000
10. Bodalev A.A. Vospriyatiye i ponimaniye cheloveka chelovekom. —M.: 1982200 s.
11. Bojovich L.I. Lichnost i yeyo formirovaniye v detskom vozraste. gM., 1968. (Formirovaniye lichnosti v mladshem shkolnom vozraste: 247-292.)
12. Vыgotskiy L.S. Sobr.soch.-M., 1983. T. 3. ,
13. Gaynutdinov R.3.Lichnostnыye determinontы uchitelya v yego vzaimootnosheniyax s uchaщimisya. Sb.: Psixologiya vzaimootnosheniy uchaщixsya vuchebnыx kollektivax. T. 1989. 61 b.
14. Davletshin M.G.Psixologicheskiye aspektы formirovaniya vzaimootnosheny v uchebыx kollektivox. 13. sb.: psixologiya vzaimootnosheniy uchaщixsya v uchebnыx kollektivix. T. 1989. 5 b.
15. Zaynobiddinov J.Z. Vliyaniye identifikasii na vzoimoognosheniya chlenov studencheskogo kollektiva.
16. V sb.: Psixologiya vzaimootnosheniy uchaщixsya v uchebnыx kollektivax. T., 1989.
17. Leontyev A.A. Pedagogicheskoye obщyeniya. -M.: 1978.-48 s.
18. Lomov B.F. Problemы obщyeniya v psixologii. - M.: Nauka. 1981.
19. Obщyeniye i formirovaniye lichnosti shkolinika. Pod red.

A.A.Bodaleva, R.L. Krichevskogo. M., Pedagogika. 1987. - 150 b
20. Petrovskaya L. A. Kompetentnost v obщyenii. Moskva; 1998, /ch~79 o.
21. Penferov V.N. Obщyeniye kak predmet sosialno-psixolo! icheskix issledovaniy. Avtoref. dok-pe. Nauk. Moskva; 1983
22. Psixologiya vzaimootnosheniy uchaщixsya v uchebnых kollekivax. sb. nauch. trudov. T; 1989.
23. Ushakov N. V. i dr. Osnovы psixologii obщyeniya. -M.; Transport, 1990. -112 s.
24. Xoxlova L.P. Formirovaniye mejlichnostnogo vospriyatiya u detey i podrostkov. T.; 1990.
25. Goziyev E.G. Muomala psixologiyasi. -Xalk ta’limi, 1998., 2-son.
26. Goziyev E.G. Muomala psixologiyasi. T.; Uz MU.; -2001.
27. Shirokova I.K. Mejlichnostnoye vzaimodeystviye v izolirovannoy gruppe.
28. Elkonin D.B. Izbrannыye psixologicheskiye trudы. Moskva.; pedagogika 1989.
29. Stankin M.I. psixologiya obщyeniya. Moskva-Vornej. 2000, 295 s.
30. Feldshteyn D.I. psixologiya stanovleniya lichnosti. - M.; 1994.
31. Kon.I.Ye. Psixologiya ranney yunosti. M. 1989.
32. Kon I.S. V poiskax sebya: Lichnost i yeyo samosoznaniye. M. 1984.
33. Kon I.S. Psixologiya yunosheskoy drujbы. - M, 1989.778s.
34. Kopыtova L.A. Individualnыy stil trudovoy deyatelnosti naladchikov v zavisimosti ot silы nervnoy sistemы po vozbujdeniyu. “Voprosы psixologii”, 1964, № 1. s. 25-34.
35. Kuznesov D. Demobilizuyuщaya trevojnost. Nekotorыye prichinы i formы proyavleniya nevroticheskix rasstroystv u sovremennых starsheklassnikov. - “Shkolnыy psixolog” 2005. № 2, s.47-49.
36. Langmeyer Y. Psixicheskaya doprivasii v detskom vozraste. Praga. 1984. Levitov N.D. Psixicheskoye sostoyaniye bespokoystva, trevogi,- “Voprosы psixologii”, 1969.№ 1, s. 131-139.

Ilovalar

Shaxsning kommunikativ va tashkilotchilik moyilliklari diagnostikasi metodikasi

Ushbu metodika yuqori sinf o'quvchilari bilan olib boriladigan psixodiagnostik chora - tadbirlar va kasbga yo'naltirish ishlarida keng qo'llanadi. Uni individual tarzda ham, guruhda ham o'tkazish mumkin.

Ko'rsatma: quyidagi savollarga javob bering, savolga «xa» deb javob bersangiz tegishli tartib raqami oldiga «+» belgisini, «yuk» deb javob bersangiz «-» belgisini qo'ying.

Savollar.

1. Doim suhbatlashib turadigan do'stlaringiz ko'pmi?
2. Ko'p hollarda do'stlaringizni o'z fikringizga og'dira olasizmi?
3. Do'stlaringizdan biri sizni ranjitsa, uzok vaqt xafa bo'lib yurasizmi?
4. Murakkab vaziyatlarda o'zingizni o'nglab olishingiz doim kiyin kechadimi?
5. Har xil yangi odamlar bilan tanishishga intilasizmi?
6. Ijtimoiy faoliyat bilan shug'ullanish sizga yoqadimi?
7. Vaqtingizni odamlar bilan emas, ko'prok kitob o'qish bilan yoki boshqa ishlar bilan o'tkazishni yoqtirishingiz rostmi?
8. Biror maqsadga erishish yo'lida oldingizda to'siklar paydo bo'lsa, niyatingizdan tezda voz kechasizmi? -
9. Yoshi sizdan ancha katta bo'lgan odamlar bilan oson aloqa o'rnata olasizmi?
10. Do'stlaringiz bilan har xil o'yinlar, ko'ngilochar tadbirlarni uyushtirishni yaxshi ko'rasizmi?
11. Yangi jamoaga ko'shilib olishingiz qiyinmi?
12. Bugun bajarilishi mumkin bo'lgan ishlarni tez - tez ertaga qoldirib turasizmi?
13. Notanish odamlar bilan oson aloqa o'rnata olasizmi?
14. Do'stlaringiz sizning fikringizga monad ish kilishini talab etasizmi?

15. Siz uchun yangi bulgan jamoaga kushilib ketishingiz qiyinmi?
16. Do'stlaringiz o'z majburiyatlarini. vazifalarini bajarmaganda, ular bilan «san - man»ga bormasligingiz rostmi ?
17. Imkoniyat bo'ldi deguncha yangi odam bilan tanishishga, suxbatlashishga . intilasizmi?
18. Muxim masalalarni xal etishda, kupincha tashabbusni o'z zimmamizga olasizmi?
19. Atrofdagilar g'ashingizga tegadimi, yolg'iz qolishni xoxlaysizmi?
20. Notanish joyda o'zingizni tez o'nglab ololmasligingiz rostmi?
21. Doim odamlar orasida bo'lish sizga yoqadimi?
22. Boshlagan ishni oxiriga yetkaza olmasangiz asabiylashasizmi?
23. Biror yangi odam bilan tanishmokchi bulganingizda, sizda uyalish, tortinish xislari paydo buladimi?
24. Do'stlaringiz bilan ko'p suxbatlashishdan charchaysizmi?
25. Jamoa bo'lib o'ynaladigan o'yinlarni yoqtirasnzmi?
26. Do'stlaringiz manfaatlariga tegishli masalalarni xal etishda tez - tez tashabbuskor bo'lib turasizmi? -
27. Siz unchalik yaxshi tanimaydigan odamlar davrasida o'zingizni nshonchsiz xis etasizmi?
28. Kamdan kam hollarda fikringiz to'g'ri ekanligini isbotlashga o'rinasizmi?
29. Sizningcha, notanish odamlar guruxiga ko'tarinki kayfiyatnn olib kirish osonmi?
30. Ijtimoiy faoliyatda ishtirok etasizmi?
31 .Tanishlaringiz soni ozgina bo'lishiga intilasizmi?
32. Dustlaringiz sizning fikringizga kushilmasa, baribir uni isbotlashga urinasizmi?
33. Notanish odamlar jamoasida uzingizni erkin xis etasizmi?
34. Turli tadoirlarni tashkil etishga jondildan kirishasizmi?
35. Kupchilik oldida suzlayotganingizda uzingizni erkin xis etasizmi?

36. Turli uchrashuvlarga tez - tez kech kolib turasizmi?
37. Dustlaringiz sizning fikringizga kushilmasa, baribir uni isbotlashga urinasizmi?

ZV.Kupincha dustlaringiz dikkat - e'tibori markazida bulib turasizmi?

39. Notanish odamlar bilan suxbatlashganingizda kupincha uzingizni nokulay xis etasizmi?
40. Dustlaringizning katta davrasida uzingizni ishonchli xis etishingiz rostmi?

Natijalarni kayta ishlash.

1. Sinaluvchilar javoblarini kalit bilan solishtirish va uzaro mos javoblar mikdorini anikdash kerak.

Kk = uzaro mos javoblar mikdori X 0,05 Kt= o'zaro mos javoblar mikdori X 0,05

Olingan natijalar 0 va 1oraligida joylashadi. Kursatkichiing 1ga yakin bulishi kommunikativ va tashkilotchilik moyilliklari yukori ekanini, 0 ga yakin bulishi esa past ekanligini kursatadi.

Subyektiv lokal nazorat xususiyatlarini urganish sUrovnomasi Mazkur surovnoma S.R.Panteleyev va V.V.Stolin tomonidan Dj.Rotter shkalasini modifikasiya kilish asosida ishlab chikilgan bulib, subyektiv lokal nazoratning ustun turini aniklash uchun xizmat kiladi. Surovnoma talabalar bilan tashxis utkazish uchun muljallangan bulib, 32 ta band (26 ta xakikiy va 6 ta chalgituvchi band) dan iborat.

Sinaluvchiga kursatma: «Kuyidagi juft-juft ta'kidlardan uzingizga ma'kul bulgan bittasini tanlang»

Surovnoma matni

a)bolalar tarbiyasidagi muammolar ota-onalarning xaddan tashkari kattikkulligi tufaylidir

b)bolalar tarbiyasidagi kupchilik muammolar ota-onalarning yetarlicha kattikkul emasligidan kelib chikadi

b)xayotdagi kupchilik muvaffakiyatsizliklar sababi

omadsizlikdir b)odamning omadsizligiga uning uz xatolari sababdir

c)axoliga xizmat kursatish soxalaridagi kupchilik muammolar ular bilan yaxshi kurash olib bormayotganligimiz sababli ruy bermokda

b)ya;in orada axoliga xizmat kursatish soxalarini deyarli yaxshilab bulmaydi

d)odamning uzi nimaga arzisa, boshkalar unga shunday munosabatda buladilar

b)afsuski, kup xollarda odamnpng ijobiy sifatlari e'tiborsiz koldiriladi

e)talaba xayotining tinch bulishi uning fakultet raxbariyati bilan bulgan munosabatiga boglik

f)mas'uliyatli va intizomli talabaning ukish bilan boglik muammolari bulmaydi

a)uk;ituvchilarning adolatsizligi xdkidagi shikoyatlar kupincha asossiz buladi

b)kupchilik talabalar ularning baxosi baxtli yoki baxtsiz tasoddmfga boglik; ekanini tushun- maydilar

a)omadsiz xech kim xayotda muvaffakiyatga erisha olmaydi

b)agar kobiliyatli inson xayotda kup narsaga erisha olmagan bulsa, demak, u bor kuchini ishga solmagan

a)xarchand xarakat kilmang ba'zi odamlarga baribir yoka olmaysiz

b)boshkalarga yokmaydigan odamlar shunchaki ularning tilini tushunmaydi

a)nasl-nasab inson xayotida kup narsani xal kiladi

b)inson xayotining kanday bulishi uning uz xarakatlariga boglik

a)tajribamdan bilamanki, agar biror narsa ruy berishi kerak bulsa, u ruy beradi

b)men shunga amin buldimki, omadga ishongandan kura xarakat kilgan afzal

a)darsga yaxshi tayyorlangan talaba kupincha yaxshi baxo oladi

b)imtixon - bu lotereya va unga kup kuch sarflab tayyorlanish shart emas

a)muvaffakiyat mashakkatli mexnatdan ksyin kelnb, omadga deyarli boglik emas

b)yaxshi joyga joylashish uchun zarur vaktda zarur joyda bulish kerak

a)talabaning fikri asosli bulsagina e'tiborga olinadi b)talabalar dekanat karorlariga deyarli ta'sir utkazmaydi

a)nimani rejalashtirmay men doim muljallangan narsalarni kila olishimga ishonaman

b)ba'zida ishni rejalashtirmagan ma'kul, chunki kup narsa vaziyatga boglik

a)shunday odamlar borki, ulardan xech yaxshilik chikmaydi b)xar kanday insonda kandaydir yaxshi jixat buladi

a)agar tugri karor kabul kilingan bulsa, natijaga erishish vaziyatga unchalik boglik bulmaydi

b)kup xollarda biz tavakkaliga karor kabul kilamiz

Internat lokus nazorat: 26, Za, 4a, 56, 6a, 76, 86, 106, 11a, 12a, 13a, 14a, 16a, 176, 186, 196, 206, 226, 236, 246, 256, 27a, 286. 29a, 31a, 326.

Eksternal lokus nazorat: 2a, 36, 46, 5a, 66, 7a, 8a, 10a, 1 16, 126, 136, 146, 166, 17a, 18a, 19a, 20a, 22a, 23a, 24a, 25a, 276, 28a, 296, 316, 32a. Chalgituvchi bandlar: 1,9, 15, 21, 26, 30.

Subyektiv lokal nazorat kursatkichi sinaluvchi internal lokus nazorat darajasini ulchashga xizmat kiluvchi bandlar buyicha tuplagan ball asosida xisoblab topiladi. Bunda 26 ball maksimal darajadagi internal lokus nazoratga, 0 ball esa maksimal darajadagi eksternal nazoratga muvofik keladi.

ANNOTATSIYA

Tadkikot maksadi. Usmirlar kamolotida shaxslararo munosabatlar tizimi strukturasini urganish. Tadkikotda kuyidagi faraz ilgari suriladi: Taxminimizcha, usmirlarning shaxslararo munosabatlar tizimi kup jixatdan ularning shaxe sifatlari, ularning jinsiy farklari bilan belgilanishi mumkin.

Tadkikot metodlari:

1. Kuzatish;
2. Suxbat;
3. Shaxsning mulokotchanlik va tashkilotchilik kobiliyatini aniklash testi
4. Shaxslararo munosabatlar interpersonal tashxisining modifikasiyalash-tirilgan testi (T.Liri - Sobchik).
5. Matematik-statistik metodlar

Usmirlarning shaxslararo munosabatlarining psixologik jixatlari ularning Real-Men va Ideal-Meni urtasidagi uzaro munosabatlar bilan belgilanadi. Usmirlik davrida “Men” shakllanadi. Uning atrofdagilarga ayniksa, uz-uziga bulgan munosabati, kizikishlari, kadriyatlari yunalishi, keskin uzgaradi. Uning o’z shaxeiga bulgan e’tibori keskin kuchayadi.